

Encycl. O.

52.

68.

STAMPFEL-FÉLE
ANYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

83.

Albrecht János

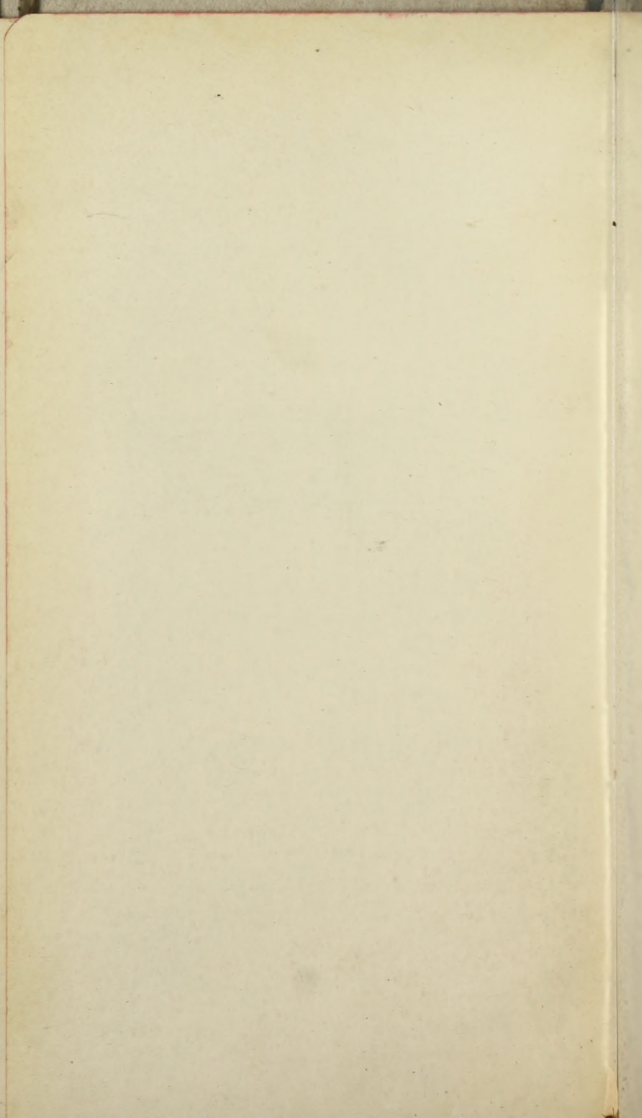
A NÉMET IRODALOM

RÖVID VÁZLATA

Ára 60 fill. - 30 kr.

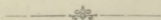
POZSONY - BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 83. —

A
NÉMET IRODALOM
RÖVID VÁZLATA
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELEN KORIG.

IRTA:
ALBRECHT JÁNOS,
FŐGYMN. TANÁR.

POZSONY. 1901. BUDAPEST.
STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Magyar Nemzeti Könyvtár Budapesti Könyvtár

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

1. §. Bevezetés.

Irodalom alatt értjük valamely nép írásban (nyomtatásban) meglevő műveit, a melyekben e nép szellemi sajátsága és fejlődése nyilvánul. A nemzeti sajátságok leginkább azokban a művekben észlelhetők, a melyek a szabad szellemi alkotás eredményei és ennél fogva az irodalom leginkább a művészi alkotású, a költői műveket foglalja magába. Az irodalomtörténet a nép szellemi fejlődésének menetét szemlélteti és feltünteti ama külső és belső okokat, a melyek a fejlődést késleltették vagy siettették. A német irodalomtörténet a német nép költői alkotásait foglalja magába és feltünteti a német nép szellemi fejlődését, a mint ez a megmaradt művekből megítélhető.

A németek ivadékai az ősz germánoknak, a kik Ázsiából származnak és a nagy indogermán néptörzshöz tartoznak; nyelvök tehát rokon az indiai, a perzsa, a görög, latin (és származék nyelveivel) és szláv nyelvekkel. Hajdanában az összes germánok egy nyelven beszéltek; ebből az ősi (germán) nyelvből idővel három külön nyelv fejlődött:

1. a gót nyelv, melyen a gótok, vandalok, gepidák, herulok beszéltek, és a mely már a VIII. században a gótokkal végkép elpusztult;

2. a skandináv nyelv, melyen még ma is a skandináv félszigeten Dániában és Islandban beszélnek (norvég és islandi, dán és svéd nyelv);

3. a német nyelv, a mely már ősidőktől fogva két ágra szakadt és pedig: α) az alnémet (niederdeutsch) nyelv, melynek ma is életerős származék nyelvei az északnémet (plattdeutsch), a hollandus, a vlámi és az angol nyelv, és β) a felnémet (hochdeutsch) nyelv, mely az egész déli Németországban (Bajorország, Würtemberg, Baden, Austria) az uralkodó nyelv. A német irodalom legtöbb számottevő művét ezen a felnémet nyelven írták és e nyelv három fejlődési fokban ismeretes. 1. az ófelnémet (körülbelül 1100-ig) 2. a középfelnémet (1100–1500), 3. az újfelnémet nyelv (1500-tól fogva).

2. §. Az irodalomtörténet beosztása.

A német nyelvnek e fejlődési fokai alapján a német irodalomnak a következő beosztása ajánlatos:

- I. Az ófelnémet idő (—1100-ig)
  - a) a pogány idők (800-ig).
  - b) a ker. irodalom megerősödése (800—1100).
- II. A középfelnémet idő (1100—1500).
  - a) a lovagok
  - b) a mesteremberek költészete

}	(1100—1300) az első virágzás kora
}	(1300—1500)
- III. Az újfelnémet idő (1500-tól).
  - a) a reformáció ideje (1500—1624).
  - b) az utánzás korszaka (1624—1748).
  - c) a második virágzás (1748—1832).
  - d) a legújabb kor (1832—napjainkig).

I. Az ófelnémet idő. (—1100).

3. §. a) A pogány idők.

Tacitus, a rómaiak híres történetirója (54—117 Kr. u.) Germania című művében azt írja, hogy a németeknek voltak énekeik, a melyeket a csata előtt énekeltek, hogy bátorságra gerjedjenek s melyeket lakomák közben is zengtek. Ezekben az énekekben isteneiket és hőseiket ünnepelték, nevezetesen Tuisko-t, törzsük apját, Mannust ennek fiát és Arminiust, szabadítójukat. Az énekesek (költők) valami különálló osztályt nem képeztek, hanem az énekek a nép közös tulajdonát képezték.

A germán törzsek közt a gótok voltak az elsők, a kik a keresztény hitre (Arianus tanát követve) tértek. A nyugati gótok püspöke, Ulfilas (311—383) lefordította népe számára csaknem az egész bibliát gót nyelvre és e fordításnak sok része, nevezetesen az evangelisták könyvei a mai napig megvannak egy kéziratban, a melyet Upsala-ban őriznek. E bibliafordítás révén ismerjük a gót nyelvet és nyelv-tanát, a mely a germán nyelvek legrégebb ismeretes formáját mutatja.

A népvándorlás (IV—VI. század), a német nép e hőskorá alatt, keletkeztek azok a mondák, a melyek mythologiai emlékekre és történelmi eseményekre támaszkodva későbbi korok költői anyagát képezik. Idő-

vel a következő mondakörök alakultak ki: 1. a gót mondakör, melynek főhőse berni Detre (Dietrich von Bern), kinek történelmi neve Nagy Theodorik († 526); 2. a frank mondakör, hőse xanteni Siegfried királyfi. 3. a burgundi mondakör, melynek középpontját képezi a burgundi királycsalád (Gunther, Gernot, Giselher fivérek, Kriemhilda nővérök) és hűbéresök tronjei Hagen. 4. a hun mondakör, melynek alakjai Attila, (németül Etzel) a hunok hatalmas királya körül, csoportosulnak; 5. a longobard mondakör, Rother és Ortnit királyokkal; 6. az alemanni mondakör, (Waltharius királyfi és Hildegunde királyleány.) 7. a szász-normanni mondakör, melynek hősei Kudrun királyleány, Hartmut és Herwig királyfiak, Hettel és Ludwig királyok, Wate, Frute, Horand hősök.

Valószínű, hogy e mondák mellett már az állatmonda is keletkezett e századokban; az állatmonda főalakjai Isengrim (a farkas) és Reinhart (a róka). Az állatmonda a frankoknál keletkezett és tőlük külföldre vándorolt. Csak későbbi századokban tért vissza ősi hazájába.

Mindezeket a mondákat az egész német nép ismerte; egyes dalokban mindenfelé előadták. Nem maradt meg azonban belőlük több, mint egy dal, ámbár tudjuk, hogy Nagy Károly (768–814) összegyűjtette a hősdalokat. A pogány kor egyetlen elbeszélő költeménye a **Hildebrand**-dal, (Hildebrandslied), mely a gót mondakörhöz tartozik és Hildebrandnak, berni Detre egy hűbéresének, saját fiával vívott párviadalát adja elő. A dal a VIII. századból való, kéziratá jelenleg Cassel-ben van; vége hiányzik; formája a germán alliteráló hosszú, 8–8 emelkedéssel bíró vers. A pogánykorból e nevezetes dalon kívül csak néhány kisebb maradvány van pl. a merseburgi ráolvasások (egy hadifogoly megszabadítására, egy ló kificzamodott lábának helyreigazítására) és néhány más bűvös ének, melyek mindegyike csak néhány sorra terjed.

4. §. b) *A kereszténység megerősödése.* (800–1100).

Nagy Károly nemcsak a kereszténységet honosította meg birodalmában, hanem nagy gondot fordított arra is, hogy a népet műveltebbé tegye. Püs-

pökségeket alapított, a papokat arra kötelezte, hogy prédikációikban rendszeren oktassák a népet és Fuldában, St. Gallenban, Reichenauban, Corveyben és másutt zárdaiskolákat állított fel, melyekben a tudományokat ápolták. Sok tudós külföldit hívott meg udvarába és maga adta a buzgóság legszebb példáját, mert késő aggkoráig mindig tanult. A latin nyelv mellett a németet művelte, maga írt egy német nyelvtant, német neveket adott a hónapoknak és a szeleknek, összegyűjtette a régi német dalokat. Utódjai a kereszténység terjesztését és pártolását époly buzgalommal teljesítették, de a német irodalommal szemben nem tanusították ugyanazt a szeretetet, mint Nagy Károly; sőt a pogány dalok éneklését egyház és császár tiltotta, hogy a németek minél jobban szítsanak a kereszténységhez és így a gyűjtött hősi énekek megint el is veszttek; a papság a régi pogány énekek helyébe keresztény dalokat, imákat írt a régi formákban, a régi kifejezésekben, csakhogy a pogány vallásra emlékeztető dolgok helyébe keresztény fogalmakat iktatott. Ennek az egész korszaknak a költészete tehát leginkább vallásos; a Karolingok idejében (768—911) többnyire német nyelven, a szász (919—1024) és frank (1024—1125) császárok alatt többnyire latin nyelven művelték a papok a költészetet. E kor legnevezetesebb irodalmi emlékei:

1. A wessobrunni ima (Wessobrunner Gebet) a VIII. századból, néhány alliteráló sorban elmondja a teremtés előtti időt és egy imádsággal végződik.

2. Muspilli (azaz a pusztító) a IX. századból való, a világ végéről és az utolsó ítéletről szól; ebben és az előbbi költeményben pogány világnézet vegyül még a keresztény felfogásba.

3. Heliand, ó-almémet nyelven, 830 körül, az Üdvözítő élete epikus dal alakjában. Szerzője valószínűleg szász pap volt; a szent történet színhelye Németország, a városok erősített helyek, a napkeleti bölcsék híres hősök, kik az Üdvözítő hűbéresei, a ki hatalmas királyként szerepel. A felfogás tehát itt olyan, mint a hősi énekekben, az előadás a nép szellemében történik.

4. Krist, épen olyan tárgyú mint az előbbi, de előadása nem oly naiv, sok helyen elmélkedés van

már beleszöve. Szerzője **Otfried**, a fuldai kolostor tagja, ki e költeményét, melynek nyelve az ófelnémet nyelv, Német Lajosnak ajánlotta 868-ban. A költemény strófákra oszlik és az első, mely az alliteráció helyett a végrímet mutatja.

5. Lajosdal (Ludwigslied), dicsőíti azt a győzelmet, melyet III. Lajos 881-ben a normannokon aratott. A történeti népdal egyetlen fennmaradt példája, rímes strófákban. Szerzőjéül Hucbald szerzetest említik.

A X. és XI. század fennmaradt költői emlékei latin nyelven vannak írva, mert a szász császárok idejében a latin műveltség háttérbe szorította a német nemzeti költészetet.

1. Waltharius manu fortis, latin hexameterekben írt munkája **Ekkehard** nevű sz. galleni szerzetesnek (973), melyet egy későbbi IV. Ekkehard (1060 körül) újra átdolgozott. A költemény nyelve és versformája latin ugyan, de a felfogás egészen német. A költemény epos, mely aquitaniai Walther és menyasszonyának Hildegundának menekülését Attila udvarából tartalmazza és azonfelül Walther harczeit Gunther királylyal és hőseivel.

2. Ruodlieb, 1030 körül egy tegernsee-i szerzetes epikus munkája leoninus, azaz a közepén és a végén rímes hexameterekben. Csak töredékei vannak meg, melyekben már a lovagszellem jelentkezik.

3. Ecbasis (menekülés), az állatmonda egy részlete a X. századból. Ysengrimus, Nivardus mestertől, a mely költeménynek tárgya a farkas és a róka ellenségeskedése.

Van az említetteken kívül hat latin komédia, melyek legendákat tartalmaznak s melyeknek az volt a céljuk, hogy a pogány Terentius, római költőnek a komédiáit szorítsák ki. Szerzőjük a gandersheimi kolostornak apáczája **Hrotsvit**, ki 1000 körül halt meg. Az e korbéli prózai nyelvemlékek nem irodalmi becsűek, hanem az ófelnémet nyelv tanulmányozása tekintetében megbecsülhetetlen kincsei a német nyelvnek. Ezek az emlékek nagyrészt a szentírás német magyarázatai (glossák), melyeknek legbecsesebbjei, a zsoltárok fordítása magyarázata és szótárai, Notker Labeotól, sz. galleni szerzetestől (1022) származnak.

II. A középfélnémet idő (1100—1500).

5. §. a) *A lovagok költészete (1100—1300).*

A múlt századokban a kereszténység mindinkább terjedt és erősödött, a keresztény szellem minden téren győzött s más buzgó keresztényekkel a németek is részt vettek a keresztes hadjáratokban, a melyek ezen az egész koron át folytak. A keresztes hadjáratok a földrajzi ismereteket bővítették, a Kelet világát tárták fel a nyugoti emberek előtt, új táplálékot nyújtottak a képzeletnek. A Hohenstaufok trónralépte óta (1138—1254) a német birodalom politikai tekintélye folyton emelkedett és a német főurak, fejedelmek és királyok nem csak a politika, hanem a költészet terén is mindent elkövettek, hogy a virágzás beálljon. A hohenstaufi császárok udvaránál, a babenbergi hercegek székhelyén és a thüringiai tartománygróf kastélyaiban a lantosok szívesen látott vendégek voltak, sőt e fejedelmi személyek maguk is a költők sorába léptek. A keresztes hadakban a német lovagok a műveltebb francia lovagokkal találkoztak, megismerkedtek mondáikkal, olvasták a francia énekesek (troubadour-ok) énekeit, utánozták azokat és így lendületet adtak a német költészetnek is. E korszakban tebát leginkább előkelő állású emberek, a lovagok foglalkoztak a költészetrel és ezért e korszak a lovagok költészetét foglalja magába; a lovagok mellett még a nép emberei is működtek költőileg s míg amazok a francziáktól eredő (román) mondákat dolgozták fel, addig a népköltők a német hősmondával foglalkoztak. A lovagok versmértéke a rövid párvers, mely nincsen strófákba tagolva, a népköltészet a hosszú régi nemzeti verssort alkalmazza, melyből négy-négy alkot egy strófát. Lovagokon és nép (vagy vándor) énekeseken kívül még a papok is működtek — nevezetesen a XII. században — a költészet terén. A lovagok költészetét udvari költészetnek (höfische Dichtung) is mondják, mert egyrészt a fejedelmi udvarokban adták elő, másrészt oly kifejezések és oly felfogás található e költeményekben, a melyent a lovagok társalgási szabályai követeltek. A nép embereinek költészete egyszerű, naiv és természetes volt; megkülömböztetve

az udvari költészettől népiesnek (Volksdichtung) nevezzük. Az udvari költészet három műfajt, az elbeszélőt, az érzelmit és oktatót művelte; a népies kizárólag elbeszélő, a papok költészete is elbeszélő; tárgyait a vallás köréből meríti.

6. §. Az első virágzás előkészítése.

A német irodalom most tárgyalandó korszakát az első virágzás korának szokás nevezni; e virágzást egy előkészítő korszak előzte meg, a mely nyelvileg és a feldolgozott anyag tekintetében is átmenetet képez az ófelnémet és középfelnémet időszak közt. Ennek az átmeneti korszaknak (a XII. század) irodalmi emlékei még nem tökéletesek a versmérték és rímek dolgában, még nem mutatják a tiszta középfelnémet nyelvet, szerzőik részben még papok, de már laikusok, vándorló énekesek is; Többé kevésbé vallásos tárgyúak: 1. Mária élete (Marienleben), **Wernher** nevű baráttól 1170 körül. Ez a legendaszerű elbeszélés a legjelesebb ama sok legenda közül, a mely e században keletkezett s mely leginkább az istenanya életével foglalkozik. Költők nevei elvesztek, de van tudomásunk egy **Ava** nevű asszonyról, a ki 1127 körül halt meg és a német irodalomnak legrégebb ismeretes irónője. 2. Az Annodal (Annolied), Sz. Hanno, kölni érsek († 1075) dicsőítése; a szerző azt mondja, hogy célja az olvasót az örök üdvösségre vezetni; művét a világ teremtésén kezdi, a bűnbeesést, Krisztus születését, apostolok és szentek életét tárgyalja, a kikhez Sz. Hanno is tartozik. Elmeséli Köln városának alapítását és a költemény vége Sz. Hanno csodáinak, üldözéseinek és kimulásának elbeszélése. 3. A császárkrónika (die Kaiserchronik), a római császárok rímes krónikája Julius Caesartól († 44 Kr. e.) egészen III. Konrádig († 1152); a világi történelemben a szent történelem is vegyül. 4. A Roland-dal (Rolandslied), **Konrad** nevű szerzetestől, Nagy Károlynak, a mondásban ismeretes hős vezérének, Roland-nak hősielelét tartalmazza. Nagy Károlyt ez a költemény, mint a kereszténység buzgó harcosát ünnepli. Szerzője az anyagot egy francia költeményből merítette. Tartalmuk szerint már egészen világiak:

5. Sándor-dal (Alexanderlied), **Lamprecht** nevű szerzetestől, mely Nagy Sándor életét és tetteit, sok meseszerű részlettel diszítve tárgyalja; e költemény is utánzása egy francia költeménynek.

6. Rother király (König Rother), a Kelet csodavilága, melyet a vándorénekesek a keresztes hadjáratok folytán be szoktak illeszteni a német hősmonda közé, ebben és a következő költeményben nagy szerepet játszik.

7. Ernő herczeg (Herzog Ernst), egy bajor herczeg mesés kalandjait tárgyalja, a ki a sz. földig előrehatol, a kereszténység érdekében sok hőstettet véghez visz és végre hazájába visszatér.

Az állatmonda egy feldolgozása is ide tartozik.

8. Reinhart Fuchs, munkája egy elszasi költőnek, a kinek Heinrich der Glichesaere (tettető Henrik) a neve; francia mintát utánozva, visszaszármasztatta az eredetileg német költői fajt ősi hazájába.

7. §. Az első virágzás.

A tökéletesség nagy fokán álló költemények a XIII. században láttak napvilágot; ez a század a virágzás kora. A megmaradt művek kétfélék s pedig 1) ismeretlen költőktől származó, német mondákon alapuló, népies nagy hősi eposok. (nemzeti vagy népköltészet) 2) ismeretes költőktől szerkesztett, idegen mondákon alapuló, lovagi szellemben írt eposok (műköltészet). A nemzeti elbeszélő költészet megmaradt emlékei:

1. A **Nibelung-ének** (das Nibelungenlied). Tártyát négy mondakörből veszi; a frank, burgund, keleti gót és hún mondakörből. Minthogy e mondakörök még a német nép pogány korszakában keletkeztek és fejlődtek, a Nibelung-ének a régi németek mythológiájából is tartott fenn emlékeket, a mennyiben egyes hősökben határozottan emberfölötti tulajdonságok nyilatkoznak, a Duna vizi szellemei szerepelnek benne és magán a Siegfried birtokában levő kincsen titokzatos isteni átok van. Az idők folyamán történt kiváló események helyet szorítottak maguknak a Nibelung-énekben és különféle századoknak legnevezetesebb hősei (Attila † 453, veronai Detre † 526) egymás mellett szerepelnek. Vajjon a

Nibelung-éneket egy szerző írta-e, vagy a mi valószínűbbnek látszik, egy szerző egységes egészszé állította-e össze a meglevő sok elbeszélő éneket: eddig sincs kétségen felül bebizonyítva s talán nem is lesz soha. Hogy egyes dalok összeforrasztása folytán keletkezett a Nibelung-ének, azt állította Lachmann K., míg a költemény egységes szerkesztése mellett kardoskodott Holtzmann A. és Zarncke Fr.; Pfeiffer Fr. azt állítja, hogy egy osztrák lovag, Kürnberger, a költemény szerzője. Legujabban úgy látszik, hogy a tudósok e vitát terméketlennek ítélvén, aesthetikai okokból a költemény egységes szerkesztését hallgatag elismerni hajlandók.

A Nibelung-ének mai kiadásai a XIII. századból származó három nevezetesebb kéziraton alapszanak, egyikök Münchenben (A), a második Sz. Gallenben (B), a harmadik Donaueschingenben (C) van. Hosszúságuk különböző és a tudósok nem egyeznek meg abban sem, vajjon (A) a legrövidebb vagy (C) a leghosszabb-e az eredeti. A mai napság már nehezen érthető középfelnémet költeményt több jeles fordító átültette a mai német nyelvre. Az egész költemény három részre osztható; első része Siegfried halála, második része Kriemhild boszúja, harmadik része: die Klage, az elesettek siratása. A Nibelung-ének versformája a nibelungi versszak, mely négy sorból áll, a 3 elsőben soronkint 7 (4 és 3) emelkedés van, a negyedikben 8 4 és 4); ríme páros; die Klage rövid rímpárokban van írva. A Nibelungenlied tartalma röviden a következő: Xanten városában élt Siegfried, Siegmund fia: már ifjúkorában óriásokat és törpéket győzött le, sárkányt és kigyót ölt. Meghallotta, hogy Wormsban el Kriemhilda, Gunther, Gernot és Giselher nővére, a legszebb leány. Fényes kísérettel megjelenik Siegfried a wormsi udvarnál, hogy Kriemhildát nőül kérje. Gunther csak oly feltétel alatt igéri oda neki Kriemhilda kezét, ha megsegíti, hogy Brunhilda, az Isenstein királynője az ő (Gunther) neje legyen. Brunhilda csak ahhoz megy, a ki őt a harcjátékban legyőzi. Siegfried megígéri, hogy Gunther segítségére lesz és elutazik vele a hatalmas királynőhöz, a hol mint Gunther hűbérese szerepel. Siegfried felveszi bűvös köpönyegét, mely láthatatlanná teszi, és a harcjátékban legyőzi Brunhildát, a ki Worms-

ban csakugyan Gunther neje lesz, mert azt hitte, hogy Gunther volt az, a ki legyőzte. Siegfried elveszi Kriemhildát s tiz évig saját országában él. Ekkor Brunhilda meghívhatja Siegfriedet Guntherral, mert hűbéresének tartja; kívánja, hogy mutassa be végre hódolatát. Miután Siegfried és neje megjelentek, templomba menetkor egyszer czivakodás tör ki a két asszony között a fölött, kit illet meg az elsőbbség a belépésnél. A czivakodás hevében kipattan a titok, hogy Siegfried győzte le Brunhildát és e nő sértett hiúsága folytán Siegfried halálát leli. A wormsi királyok leghívebb és legvitézebb hőse, Hagen, megígéri Brunhildának, hogy Siegfriedet megöli. Vadászatot rendez és ennek befejeztével a királyok, Siegfried és Hagen versenyt futnak egy forrásig. Siegfried elsőnek ér oda, de a vízivással vár, míg Gunther oltotta szomját. Mialatt Siegfried lehajol a forráshoz, Hagen a hátába döfi lándzsáját éppen azon a helyen, a hol egyedül csak megsebesíthető volt. Siegfried holttestét Kriemhilda ajtaja elé teszik s ott megtalálja a szerencsétlen nő, mikor reggeli misére indul. Kriemhilda Wormsban marad ugyan és ámbár bátyáival idővel kibékül, Hagent egy szóra sem méltatja és nem bocsátja meg neki soha férje meggyilkolását. Tizenhárom év múlva Etele, a húnok királya megkéreti Kriemhilda kezét; sokáig habozik, de mikor Rüdiger, Etele követe, megígéri, hogy megbünteti mindazokat, a kik bántották, kész Etele felesége lenni. Bécsben megülik a fényes lakodalmat és 7 év után, mikor már szép kis fia van Kriemhildának, Etele Kriemhilda kérésére meghívja az összes rokonságát. Hagen ellenzi a látogatást, de hogy gyáváknak ne lássanak, a burgundok közül 1000 lovag és 9000 szolga útra kel. Etele várában Detre, a gótok fejedelme, óvatosságra inti őket; a húnok egyes csapatai csakhamar megtámadják a hősöket, de egyelőre eredmény nélkül; csak másnap, a mikor a lakomázó lovagokhoz eljut a hír, hogy a hunok lemészárolták szolgálkat, Hagen, a ki mindig fegyveresen jár-ke, levágja Kriemhilda kis fiának a fejét és az általános végső küzdelem megindul. Ebben természetesen a burgundok mind elesnek, csak Gunther és Hagent fogják el élve, mert a harcban kimerültek. Gunthernak fejét leütteti Kriemhilda és Hagent maga szúrja le az ő szeretett

Siegfriedjének kardjával. Kriemhildát megöli Hildebrand, Detre hűbérese, a kit bántott, hogy e nő elemésztette a férfiakat, a kiknek bántatlanságot ígért. A három megmaradt hős: Etele, Detre és Hildebrand siratják az elesett hősokeket és ez a Nibelung-ének harmadik része (die Klage).

2. Kudrun, a németek második nagyszerű nép-eposa, az északi german törzsek életéből és mondáiból meríti anyagát. A költemény három részből áll, az első Kudrun nagyszüleinek, a második szüleinek csodás élettörténetét tartalmazza és csak a harmadik foglalja a költemény hősnőjével, Kudrunnal magával. A Kudrun egyetlen kéziratban maradt fenn, melyet I. Miksa császár iratott 1517-ben s melyet jelenleg Bécsben őriznek; e költemény szerzőjét (vagy szerzőit?) époly kevéssé ismerjük, mint a Nibelung-énekéit. Versformája olyan mint a Nibelung-éneké, csak hogy a strófák negyedik soraiban 4 és 5 (összesen 9) emelkedés van és a harmadik és negyedik sor rímei nőrímek, míg a Nibelungstrófa csak hímrímet mutat. A 3. rész tartalma a következő: Kudrunnak több kérője van; Herwignek, a seelandi királyfinak lesz jegyese; Hartmut, a normann királyfi, a ki szintén kérője volt, boszúból elrabolja. Hettel király, Kudrun atyja összes hadi erejével utánuk siet a rabló normannoknak; de öldöklő harcban elesik Lajos normann király kezétől. Kudrun, a többi elrablott leánynyal együtt Normandiába kerül, a hol Gerlinde, Hartmut anyja, először jó szóval, utóbb pedig szidalmazással akarja rávenni, hogy legyen Hartmut neje. Kudrun azonban állhatatos marad és azért 13 évig a legkeményebb bánásmódban részesül; a királyné kényszeríti, hogy a legdurvább szolgálatokat teljesítse. Mikor egyszer márczius havában a frissen esett hóban a tenger partján ruhát mos, megjelenik Herwig és Kudrun öcscse Ortwin; magukkal hozták az összes haderőt s másnap reggel megtámadják Lajos király várát, hogy Kudrun és az elrablott leányokat karddal visszaszerezzék. Az ostrom alatt Lajos király elesik, a gonosz Gerlinde királyné fejét leüti Wate, a hegeling hadsereg egy kiváló hőse. Boldogan hazatérnek, Kudrun végre Herwig neje lesz, Ortwin nőül veszi Hartmut nővérét és Hartmut Hildburgot, Kudrun hű társnőjét, a ki vele

megosztotta volt a normann fogságot. — E költeménynek is a hűség és a szerelem képezi a fő-tárgyát, úgy mint a Nibelung-éneknek, míg azonban itt kedvező kimenetele van a küzdelemnek, addig ott a hősök sorsuk áldozatává lesznek.

E két nagy nép-eposon kívül van a németeknek még sok kisebb költeményök, a mely egyes harczy kalandokatölel fel. A gót mondakörből valók a következők:

3. A nagy rózsáskert (der grosse Rosengarten) tartalmazza veronai Detre és hőseinek harczát Siegfried és hősei ellen.

4. A kis rózsáskert (der kleine Rosengarten), Laurin törpének harcza Detre hőseivel

• 5. Ecke kalandja (Eckenlied), Ecke óriás küzdelme és halála Detre kezétől.

6. A ravennai ütközet (die Rabenschlacht) leírja azt a csatát, melyet Detre Ermanrich nevű nagybátyjával vívott.

7. Siegenot, egy óriás, ki Detrét legyőzi; de Detre hűbérese, Hildebrand, kiszabadítja hűbérurát.

8. Alphart halála, Detre egy vitéze, a ki egyedül indulván el kémutra, két álnok lovag áldozata lesz.

9. Dietrich menekülése a hunokhoz (Dietrichs Flucht zu den Hunnen), Detre álnok nagybátyja elől menekül. A lombard mondakörhöz tartoznak.

10. Ortnit, Lombardia királya, egy keleti királyleányt hoz feleségül hazájába; felesége atyja kis sárkányokat küld neki ajándékba. E sárkányok áldozata lesz Ortnit.

11. Hugdietrich, Konstantinápoly fiatal királyának házasságának a története.

12. Wolfdietrich, az előbbinek a fia, kit egy farkas rabolt el; birodalmát elveszti, de hű hősei segítségével megint visszaszerzi.

8. §. Az udvari epika.

Míg a nép-epos nemzeti mondákat választott tárgyául, addig a lovagok irta eposok (az udvari költészet) anyagát többnyire idegen mondák képezik. E mondák, a melyek az udvari epikusoknak anyagot szolgáltatnak eposaikhoz, nevezetesen a Gral és

az Artusmondá, melynek elseje déli Franciaországba, másodika a Bretagneba való; továbbá a Nagy Károly és lovagjairól szóló (frank) monda; ókori mondák és általában különös, csodás tartalmú históriák. Az udvari költők versmértéke az úgynevezett rövid rímpár, négy-négy emelkedésű sorok, páros rímekkel. Az elbeszélő költészet legkiválóbb művelői a következők:

1. Heinrich von Veldeke már 1170 után írta Eneit című művét. A clevei udvarnál tartózkodott s ő az első, a ki tiszta rímeket, szigorúbb versmértéket alkalmazva, a szerelmet (die Minne) teszi költeménye főindító okává. Aeneas, Lavinia és a többi előforduló személyek úgy beszélnek és viselkednek, mint a XII. századbéli német lovagok. Munkáját a francia Benoit de St. More regényes elbeszélése után írta.

2. Hartmann von Aue, sváb lovag, nagyobb műveltségű volt, mint lovagtársai, (latinul és francziául értett, írni és olvasni tudott), a mit művei is bizonyítanak. Előadása igen ügyes, az anyagot művésziesen rendezi és ha mindjárt a francia Chrétien de Troyes szerint dolgozott is, mégis bizonyos önállóságot tanusít. Művei a következők: a) Erek, (1192-ben) egy lovag, a szép Enite férje lesz, de mint ilyen nem ábítózik lovagi kalandok után. Neje ezen búsul és hogy bebizonyítsa, Erek, hogy régi bátorsága nem szenvedett csorbát, újra elindul és Enite-t is elviszi, a kinek megtiltja, hogy figyelmeztesse őt a veszélyre. Neje büntetése, hogy iszonyúan remeg mindig férjéért s csak egy bizonyos próbaidő leteltével vonulnak megint csendes otthonukba. A házas és lovagélet ez ellentéte az udvari epikusok költeményében gyakori. b) Iwein (1204), Artus király egy lovagja, elveszi egy általa legyőzött lovag nejét, de, hogy úgy ne járjon mint Erek, azonnal új kalandokra indul, igérvén, hogy egy év leteltével visszatér; mivel ezt elmulasztja, neje szerelmét elveszti; e fölötti bánatában megőrül s csak hosszas kalandozás után tér vissza és kibékül nejével. c) Gregorius vagy der gute Sünder; Gregorius egy testvérpár gyermeke, a miért őt kiteszik; mikor felnőtt, a körülmények különös alakulása folytán saját anyját veszi el és mikor ez a természetellenes viszony kiderül, egy sziklához lán-

czoltatja magát, mely a tenger közepén van és ott 17 évig vezekel; Isten most megtisztultnak tekinti és Gregorius pápa lesz. d) der arme Heinrich, igen kedves elbeszélés. Egy gazdag és általános kedveltségnek örvendő lovag, Heinrich von Aue, megfélekedzik Istenről és ezért egy szörnyű betegségbe esik, bélpoklos lesz. Az orvosok nem tudják meggyógyítani; végre Salernóban egy orvos azt mondja neki, hogy meg fog gyógyúlni, ha egy szűz szive vérért önkénynt feláldozza érte. Minthogy ezt senkitől sem várhatja, Heinrich elajándékozza összes birtokait és utolsó megmaradt majorjába vonul vissza, a hol néhány évig kínok közt él. Majorosának leánya meghallja, mit mondott a salernoi orvos és elhatározza, hogy meghal uráért, ámbár ez és a leány szülői minden áron le akarják beszélni arról, hogy áldozza fel magát. De a leány nem tágít, elutazik Heinrichchel Salernóba. Midőn az orvos már meg akarja ölni a leányt, Heinrich ezt nem engedi meg, mert sajnálja a fiatal leányt s visszautazik vele. Isten megjutalmazza a leány áldozatkészségét és Heinrich megadását; a lovag meggyógyul és feleségül veszi a majoros leányát.

3. **Wolfram von Eschenbach**, frank származású lovag, a ki egyideig (1205 körül) a thüringiai tartománygróf udvaránál, Eisenachban tartózkodott. Műveiben mély erkölcs, keresztény felfogás és magasztos gondolatok találhatók; kifejezése helyenkint homályos. Legjobb munkája: a) Parzival, Chrétien de Troyes és Guyot de Provense (részben vagy egészen elveszett) munkái nyomán készült: ebben az Artus és a Gralmondát összeköti és ez az epos a lovagi epikának legjelesebb terméke. E költemény azt az erkölcsi gondolatot érzékíti meg, hogy azt az embert, a ki gőgjében elfordul istentől csak önmegtagadása és bűnbánása folytán fogadja isten megint kegyelmébe. Tartalma a következő: Gamuret, Parzival atyja, árulás folytán elpusztult egy háborúban messze keleten. Hogy Parzival ne is ismerkedjék meg a lovagélettel, anyja, Herzeloide, egyszerűségben, erdő közepén neveli. Mikor azonban egyszer lovagokkal találkozik, ő is akar lovag lenni és a lovagok Artus király udvarába utasítják. Anyja kérései daczára elindul, habár bolondnak öltöztette anyja, mert remélte, hogy fia majd visszatér, ha mindenhol ki-

nevetik. Mindenféle kaland után eljut Nantes városába, a hol Artus székel; egy Gurnemanz nevű vén lovag megtanítja az udvari szokásokra s figyelmezteti, hogy hiábavaló kérdéseket ne intézzen senkihez. Miután hős tettei folytán Artus király felvette lovagjai közé, a kik vele egy (kerek) asztalnál szoktak étkezni, (die Ritter von der Tafelrunde), újra elindul, megszabadítja a szép Condwiramur királynőt ellenségeitől, nőül veszi és boldogan él vele. Nemsokára azonban megint elkiváncozik, anyját akarja meglátogatni s útközben véletlenül Monsalvatsch várába kerül, a hol azt a csészét őrzik, melybe arimathaeai József felfogta az Úr vérét; e csésze neve St. Gral. Parzival nagybátyja, Amfortas a St. Gral őre, gyógyíthatatlan sebben sínlődik. A St. Gralon irás jelent meg, mely azt mondta, hogy az a lovag, a ki a várba téved, lesz a Gral királya s Amfortas sebe be fog hegedni, ha a lovag felszólítás nélkül tudakozódní fog a mostani király szenvedései okairól. Parzival eljön s ámbár a legcsodálatosabb dolgokat látja, nem intéz kérdést senkihez. Másnap elhagyja a várat és csak azután tudja meg, hol volt és mitől esett el, hogy nem kérdezett. A Gral követének üzenete folytán Artus király kerek asztalától is visszautasítják és most kétségbeesve világgá megy, megfeledezve feleségéről s mindenről, a mi azelőtt kedves volt előtte. Bolyongásai közepette egy remetéhez jön, a ki az Istenben való hitet megint felkölti benne; önbizalma visszatér, számos hőstettet visz véghez, Artus őt újból felveszi lovagjai közé. Végre másodszor is eljut a Gral várába, kérdést intéz Amfortashoz, a ki meggyógyul és királyságát átadja Parzivalnak. b) Titurel, a Gral első királyának idejében játszó töredékes elbeszélés. c) Willehalm, orange-i fejedelem életének története egy része, hogy nyeri el feleségét s hogy vitézkedik ő és az erős Rennewart, Willehalm sógora.

4. **Gottfried von Strassburg**, † 1210 után, a ki polgári származású volt, egyetlen (de befejezetlenül) fönmaradt munkájában az előadás nagy mesterének és a jellemzés művészenek mutatkozik. Erkölcsi tartalomra messze elmarad Wolfram mögött. Munkája: Tristan und Isolt, mely munkában Tristannak, a ki Artus egy lovagja, szerelmét

Isolthoz, az ír király leányához, a költői ihlettség minden pompájával festi.

9. §. *A kisebb mesterek.*

Az udvari epika e nagy mesterei után meg kell emlékeznünk azokról, a kik egyben-másban utánozták azokat. Ilyenek: 1. **Konrad Fleck**, a ki 1230 körül írt — Gottfriedra támaszkodva — egy *Flore und Blanscheflur* azaz rózsza és lilium című költeményt; a költemény hősei Nagy Károly nagyszülői; 2. **Rudolf von Ems**, † 1250 után, Hartmann von Aue nyomán legendát írt, melynek czime *Barlaam und Josaphat*, egy költői elbeszélést: *der gute Gerhard*. Feldolgozta hódító Vilmos történetét ily czímmel: *Wilhelm von Orlens*, továbbá Nagy Sándor mondáját is. 3. **Konrad von Würzburg**, † 1287-ben, Hartmann nyomdokain haladt. Következő munkái vannak meg: *Alexiuslegende*, *Sylvesterlegende*, vannak világi tárgyú elbeszélései is, pl. *Otto mit dem Barte*, *Engelhard*; van szűz Máriáról szóló dicsőítő költeménye: *die goldene Schmiede* és egy roppant nagy terjedelmű (be nem fejezett) munkája: *der trojanische Krieg*, melyben a keresztény (német) királyok a görögök oldalán harcolnak.

A középkori élet más oldalait tárják azok elének a komikus elbeszélések, a melyek fennmaradtak:

1. Az Austriából származó **Stricker** írt egy művet, melynek czime *der Pfaffe Amis*, melyben erről az Amis papról tizenkét víg históriát mesél.

2. **Salomon und Morolt** a czíme egy elbeszélésnek, melyben Morolt, Salomon tanácsadója visszaszerzi királyának elrabolt nejét.

3. **Wernher der Gartenaere** (Werner a kertész) az ő **Meier Helmbrecht** című elbeszélő költeményében elmondja egy parasztfiú történetét, a ki a parasztéletet megunta, egy lovag szolgálatában sarczolja a parasztokat s végre a felbőszült parasztok áldozata lesz, mert ezek sok gonoszságáért agyonütik.

11. §. *Az udvari (lovagi) lyra.*

A német érzelmi költészet 1180 körül kezdett erőteljesebben fejlődni, különösen mikor a német

lovagok az északfrancia troubadourok és a dél-francia (provence-beli) trovèrek dalaival megismerkedtek. A lyrai költészetet eleinte szintén az előkelők udvarainál művelték, a miért udvari lyráról beszélünk; mert lovagok művelték, azért lovagi lyrának is mondható. A német érzelmi költészet egyes termékeit Minnelied-nek, a költőket pedig Minnesänger-nek szokás nevezni, mert ennek a költészetnek fő tárgyát die Minne, azaz az epedő szerelem képezte. A vágyakozó szerelem mellett, még más tárgyakkal is foglalkoztak ezek a költők, nevezetesen vallásos anyag, politikai pártok küzdelmei is szerepelnek dalaikban. Azért mondjuk, hogy a lovagi költők lyrája a Frauendienst, Gottesdienst és Herrendienst körül forog; később 1220 körül a nemes tartalmú lyra a nyersebb parasztiélet leírása következtében elfajult. Valamint tartalom tekintetében háromféle lyrai költeményt (szerelmi, politikai és vallásos) lehet megkülönböztetni, úgy külalakra nézve is háromfélék. Minden valóban lyrai költemény arra volt szánva, hogy hegedű vagy más húros hangszer kísérete mellett elénekeljék és minden költőnek kellett külön versmértéket (der Ton) és külön dallamot (die Weise) kitalálni; ha már meglevő versmértéket használt a költő, verstolvajnak (Tönedieb) nyilvánították. A lyrai költemények formáik szerint lehetnek:

a) Lied, mely legalább három egyforma versszakból áll; a versszak megint három-három részből állott, az első kettő egyformán volt elrendezve (der Aufgesang, die Stollen) a harmadik rendszeren hosszabb volt és befejezte a gondolatot (der Abgesang). A rímek elhelyezése nagyon változatos volt, a hangsúlyos szótag mellett a hangsúlytalan nem maradt el mint az elbeszélő versekben történhetett.

b) Leich, változatos versmértékkel és szabadabb formákkal, mint a Lied; a zenei kíséret a fontosabb, eredetét valószínűleg a régi egyházi énekekben kell keresnünk és tartalma a legtöbb esetben komoly.

c) Spruch, egyetlenegy versszakból szokott állani, tartalma inkább (politikai vagy vallásos) elmélkedés; énekre nem alkalmas, hanem szavaló előadásra van szánva.

Minthogy a lyrai dalokat szóbeli (és zenei) előadásra szánták, nem írták le azokat (sok lovag nem is tudott írni), hanem mint hagyományt adták át eleinte az utókornak. Az előttünk ismert dalosok száma megközelíti a 200-at; dalaikat csak későbbben gyűjtötték egybe. E gyűjtemények közt, a legnevezetesebb az úgynevezett Manesse-féle gyűjtemény a XIV. századból, melyet jelenleg a heidelbergi egyet. könyvtárban őriznek. E gyűjtemény 140 költőtől tartalmaz műveket. A legkiválóbb lyrikusok, kik többnyire lovagok (Herren) és csak csekély számban polgári emberek (Meister) voltak a következők: A legrégebbek: 1. der von Kürenberg; osztrák lovag, kinek dalai a Nibelungstrófában vannak írva; a miért is őt tartotta Pfeiffer a Nibelungének költőjének. 2. Dietmar von Aist; dalait az elbeszélő költemények rövid rímpárjaiban írta. 3. Spervogel; dalai még, úgy mint az előbbi kettőé, nagyrészt elbeszélők. A valódi lyra megalapítói 4. Friedrich von Hausen, a ki a harmadik keresztes hadjáratban részt vett, és a szent földön el is esett; e hadjáratában költötte dalait, melyeket a távolból szeretett hölgyéhez intézett. 5. Heinrich von Veldeke, kit már a 8. §-ban említettünk, mint az udvari epika kiváló művelőjét. VI. Henrik császár idejében (1190—1197), a ki maga is foglalkozott a költészettel, legnagyobb virágzását érte el a Minnegesang. 6. Heinrich von Morungen; thüringiai lovag. 7. Reinmar der Alte; VI. Lipót, babenbergi herceg udvaránál, Bécsben időzött. Őt nevezi Gottfried von Strassburg a dalosok vezetőjének s ő volt a legkitünőbb szerelmi dalosnak a mestere. 8. Walther von der Vogelweide; valószínűleg tiroli származású, saját állítása szerint Austriában tanulta a költészetet; igen szegény volt, sokat vándorolt, míg végre II. Frigyes császár (1215—1250) egy kis jószágot ajándékozott neki, a mi igen boldoggá tette. Ő az összes dalosok közt a legjelesebb; szerelmi dalai változatosak; politikai dalaiban visszatükröződnek az akkori idők politikai küzdelmei; vallásos énekeiben dicsőíti a szent földet, a Szt. Háromságot; sok Spruch maradt tőle, melyekben különféle, mély gondolatot szép formában ad elő.—Utána gyors hanyatlásnak indult a lyrai költészet. Így például 9. Neidhart, bajor lovag, dalaiban a

parasztok otrombaságát, czivakodásait gúnyolta és evvel mulattatta a lovagokat. 10. Ulrich von Lichtenstein. († 1275) stájer lovag pedig, ön-életrajzában leírja azokat a badar vállalatokat, melyekbe szeretett hölgye kedvéért bocsátkozott.

A XIII. század vége felé keletkeztek az úgynevezett Streitgedichte (versenydalok), a melyek átmenetet képeznek a mesterdalnokok (Meistersänger) munkáihoz. Ilyen der Sängerkrieg auf der Wartburg (a wartburgi dalnokverseny), melyben a legnevezetesebb szerelmi dalosok egymással versenyre kelve, mindegyik a maga pártfogóját dicsőíti, a vesztes hohérkézre jut. A verseny maga megtörténhetett, de a közelebbi adatok mondaszerűek

12. §. Az oktató költészet.

Az oktató irány már egyes lyrai költeményekben korán jelentkezett s idővel annyira erősödött, hogy a XIII. század vége felé külön fajú alakult. A Spruch már inkább gondolatokat, mint érzelmeket tartalmazott és kifejlett próza hiányában az oktató költészet igen fontos szerepet játszott. Az ily tanító irányú költemények a következők:

1. Der Winsbeke (vagy des Vaters Lehre) és

2. die Winsbekin (der Mutter Lehre). Az elsőben egy lovag bölcs tanácsokkal látja el fiát, míg a másodikban egy nemes származású anya oktatja leányát, hogyan kell az udvari szokásoknak megfelelően élni.

3. der welsche Gast (az idegen vendég), melynek szerzője **Thomasin von Zirkläre**, friauli lovag, a ki munkájában állhatatosságra tanít és az állhatatlanságot kárhoztatja. — A középkornak legjelesebb költeménye:

4. Bescheidenheit (okosság); egy **Freidank** nevű lovag, a ki II. Frigyes keresztes hadjáratában (1190) résztvett, e művét részben útközben írta. A szerző az okosságot nevezi minden erény kútfejének és műve az egész középkorban jól érdemelt kedveltségnek örvendett.

5. der Renner (a futó) **Hugo von Trimberg** nevű tanítónak a műve (1300 körül), melyben a gőg, irigység és mértéktelenség ellen kikelve, a bibliára utal; mint minden bölcsesség kútforrására.

Az oktató költeményekhez a mesék is tartoznak, melyeket könyvvé gyűjtött több szerző, így pl. a már említett Stricker; gyűjteményének címe: *die Welt* (a világ), és Ulrich Boner, egy berni pap, a ki 100 mesét egybefoglalt és „*der Edelstein*“ (a drágakő) cím alatt (1350-ben) kiadott.

13. §. *A XIII. század prózája.*

Összehasonlítva a virágzás e korának sok költői művével a prózai emlékek száma szerfölött csekély. A tudományt latin nyelven művelték és csak jogi természetű iratokban és prédikációkban használták a német nyelvet. E kor nevezetesebb prózai emlékei:

1. A frankfurti zsidók esküje a XII. századból. 2. városok jogainak összeállítása (pl. *Augsburger Stadtrecht*, *Zürcher Richtebrief*.) 3. *Sachsenspiegel*. (szász tükör), és 4. *Schwabenspiegel* (sváb tükör) amaz az északnémeti jogi szokások gyűjteménye, (1215 és 35 közt) szerkesztette **Eike von Repgow**; emez az elsőnek utánzása (1270), melyben a délnémet jogi szokásokat gyűjtötték össze. 5. Jogi döntvények (*Weisthümer*), a melyeket 1840-től fogva gyűjtenek és kiadnak. 6. Okmányok, pl. *Kaiser Friedrichs Landfriede* (1235). 7. Prédikációk, melyeknek leghíresebb szerzői a sz. ferencziek rendjéhez tartozó **David von Augsburg** († 1271) és **Berthold von Regensburg** († 1272).

14. §. *b) A mesteremberek költészete. (1300–1500).*

E korszakot egy minden téren jelentkező hanyatlás jellemzi. A hatalmasak nem pártfogolták többé a költőket, a lovagok erkölcsi elvadultak, az ököljog egész Németországban uralkodott, a költészet ápolása a polgárookra szállott, a kik azonban inkább a hasznot mint a nemes élvezetet keresték. Ámbár a klasszikus tanulmányok felelevenítése e e korszakba esik, eleinte még sem vált a költészet hasznára, mert a költészetet tudósok munkájának tartották. Hiányzott az ihlettség; a tárgyak, melyeket a polgári és tudós költők választottak, nem

voltak költőiek; gondolataik sem újak, sem magasröptűek nem voltak; a fősúlyt lassan-lassan a külső formára fektették, művészi rímek helyett mes-terkélteket használtak s végre a középkori finom kifejezésű nyelv eltűnedezett, a tájszólások betolakodtak, a vers formája mindinkább lazább lett s utóbb a szótagokat már megsem különböztették hangsúlyosak- és hangsúlytalanokra, hanem egyszerűen csak megolvasták. É szomorú állapotok azonban, nem hogy leszállították volna a munkakedvet, hanem e korszakban, már drámai költéssel is találkozunk, mely a német irodalomban az epikus, a lyrikus és a didaktikus (tanító) költészet mellett erőteljesen gyökeret vert.

A költészet hanyatlását e két század tudományos és technikai haladása ellensúlyozza, mert nem csak a legtöbb német egyetemet alapították ebben az időben (Prága 1348, Bécs 1365, Lipcse 1409, Freiburg 1457, Ingolstadt 1472, Tübingen 1477), hanem az óra, az iránytű, a puska és a nyomdászat feltalálása is ebben az időben történt s messze tengereken tett utak újabb és újabb felfedezések hírét hozták.

15. §. Az egyes költészeti fajok és a próza.

A) Az elbeszélő költészet terén semmi új munka nem keletkezett, kivéve azokat a történeti népdalok, a melyek a korbéli nevezetes eseményeket megénekelik; ilyen pl. **Hans Halb-Süter**-nek dala a sempachi ütközetre (1386) és **Veit Weber**-nek dala a miurteni csatára (1476). Az eposírók teljesen elhallgattak, csak korábbi eposok átdolgozásai maradtak fenn és néhány kisebb epos látott több ízben napvilágot egy könyvbe foglalva; e gyűjteményes munka neve „das Heldenbuch“, mely már 1490 előtt, 1491-ben és 1509-ben jelent meg. A lombard, a hún és a gót mondakörhöz tartozó 11 költeményt kiadta 1472-ben **Kaspar von der Roen** s pedig ugyanazon cím alatt Az állatepos a XV. század vége felé újra visszatért Németországba; **Hermann Barkhausen**, fordította le a flandriai eredetit északnémet (plattdeutsch) nyelvre e cím alatt:

Reinke de Vos. E munka alapján dolgozta ki Goethe az ő Reineke Fuchs című állateposát.

B) A lyrikus költészet lassankint a nemesektől a polgárokhoz ment át; a mint a városi polgárok, a mesteremberek czéhekbe állottak volt össze, így társultak mindazok a mesteremberek is, a kik szabad óráikban költészettel foglalkoztak és iskolákat, mesteriskolákat (Meistersängerschule) alapítottak. Állítólag **Heinrich von Meissen**, Frauenlob melléknevvel, volt az, a ki Mainzban letelepedve, hosszas vándorélet után, alapította 1315 körül az első mesterdalosiskolát. Melléknevét attól nyerte, mert **Barthel Regenbogen**-nel (kovácsmester) szemben, a ki a Weib szót használta a nő jelölésére, védte a Frau kifejezést. Az említett mesterdalosiskolák különösen déli Németországban keletkeztek (Augsburg, Frankfurt, Ulm s mindenek előtt Nürnberg városában); ez iskolákban a költészet művelését czéhszerűen úzták. A tárgyak, melyeket ezekben az iskolákban feldolgoztak, már eleinte is inkább a hallgatók épülésére és oktatására, mint gyönyörködésére czéloztak, utóbb pedig csaknem kizárólag a e bibliából merítették; a mesterdalok megtartották a Minnelied külső formáját, a három részből (két Stollen és egy Abgesang) álló strófát, csakhogy ezek az egyes részek mesterséges és mesterkélt rímelhelyezést mutatnak és a költői felfogás és feldolgozás mellékesnek tűnik fel.

Az iskolákban elért ügyesség bemutatására vasárnap délután vagy a városházán vagy a templomban összegyültek az iskola tagjai és a közönség előtt énekeltek (Schule singen). Valamely iskola tagjai ügyességök szerint voltak vagy tanulók (Schüler), a kik az előírt szabályokat (die Tabulatur) tanulták, vagy iskolabarátok (Schulfreunde), kik e szabályokat már ismerték, vagy énekesek (Sänger), kik valamely mestertől eredő éneket szabályosan előadni és elénekelni tudtak, vagy költők (Dichter), a kik mások melodiája szerint tudtak írni dalt, vagy végre mesterek (Meister), a kik maguk tudtak írni dalt és a hozzá való zenét komponálni. Az ilyen előadás alkalmával arra hivatott emberek az előadott dalt minden tekintetben szigorúan ellenőrizték és a ki az előadók közül legjobban oldotta meg feladatát, azt kitüntették, nyakába akasztván

egy éremmel ellátott ezüst lánczót (das Kleinod).

C) A tanító költészet mindinkább tért foglalt, mint már a mesterdalok tartalma is mutatja; a legszokottabb formája a tanító költeménynek az u. n. Priamel (latinul praeambulum, előjáték), mely abból állott, hogy sok lazán összefüggő előmondatra végre egy — többé-kevésbé meglepő — utómondat következik. Ily költemények írásában különösen két nürnbergi mester remekelt: Hans Rosenplut és Hans Folz. Egyéb tanító költeményekben sincs hiány; sok költemény már a satira, a gúny költemény felé hajlik és a meglevők közt a legjelesebb **Sebastian Brant** 1494-ben megjelent satirája: das Narrenschiff, melyben az emberek összes dőreségeit, de a komolyabb bűneit is pl. az istentelenséget élesen ostorozza és minden bűn ellenszerül az önmegismerést ajánlja.

D) A német szini irodalom, két forrásból fakadt; a komoly szindaraboknak forrása a vallásos játékok (geistliche Spiele), a melyeket a nagy keresztény ünnepeken, karácsonykor és húsvétkor, előadtak, hogy velök az ünnepek díszét emeljék. Voltak karácsonyi (Weihnachts-), passió (Passions-) és húsvéti (Osterspiele) játékok. Eleinte latin nyelven papok adták elő s pedig a templomokban; később, a XIV. századtól kezdve német jelenetek is keletkeztek és a játékok lassan a papok kezéből a laikusokéba mentek át és egészen németek lettek. A vallásos játékoknak másik neve Misterien (a. m. istentisztelethez tartozó cselekedet). Ezekből fejlődött ki a német szomorújáték (Tragoedie); a megmaradt játékokból a legjobb: das Spiel von den 10 Jungfrauen, a mely nem más mint Krisztus urunk ismeretes, a tíz szűzről szóló parabolája, ügyes dramatikus formában. A prédikáló barátok 1322-ben Eisenachban elő is adták e játékot.

A vig szindaraboknak forrását képezik a farsangi időben előadott tréfák, melyek eleinte talán csak néma-játékok voltak. Nevök Fastnachts-spiele, farsangi játékok; tartalmuk nyers, sokszor durva és illetlen. Ily játékokból van Hans Rosenplut-tól 10, Hans Folztól 4. Ezekből fejlődött idők multával a német vígjáték (Komoedie).

A próza.

E) A próza művelése leginkább két irányban történt a XIV. és XV. században; az egyik a vallásos, a másik a világi, különösen a történelmi irány. A XIV. században a vallásos dolgoknak a mystikus felfogása volt az uralkodó és a ki e mystikus irányt Németországban leginkább kiművelte **Eckhard** mester, domonkos rendű barát és tanítványai **Johannes Tauler** † 1361 és **Heinrich Suso** † 1365. A prédikációk is folyton emelkedtek becsben, a mióta német nyelven tartattak s e századok leghíresebb prédikátora **Geiler von Kaisersberg** † 1510, a ki Sebastian Brant már említett satiráját egy száznegyven prédikációból álló sorozatban ismertette és méltatta.

A világi próza kiművelését annak a körülménynek köszönheti, hogy verses krónikák helyett most már laikus emberek prózában és pedig németül irták le a nevezetes eseményeket, a mit azelőtt a papok latin nyelven tettek; továbbá lefordították a bibliát több ízben fel- és alnémet nyelvre; nemkülömben a latin klasszikusok fordításaival is találkozunk; nem hanyagolták el a latin és francia nyelven megjelent regények fordítását sem (*Gesta Romanorum*, *der Römer That*, 1489-ben; *das Buch von den 7 weisen Meistern* 1473-ban;) találjuk régi költemények prózai földolgozásait (pl. *Herzog Ernst*, *Wigalois* és *Tristan*) és végre megjelent 1483-ban az első német *Volksbuch*, *Till Eulenspiegel*, melyben minden ismeretes tréfa és hunczutság együvé van hordva és tulajdonítva Tillnek, a ki a jóízű, víg pajtásnak a mintaképe.

III. Az újfelnémet idő.

16. §. a) A reformáció ideje (1500—1624).

A reformáció, a mely a szellemeket nagy forrongásba hozta, az irodalom csak némely részeinek vált hasznára, általában inkább azt lehet állítani, hogy a XIII. század vége óta beállott hanyatlás, akkor is tartott. Így nevezetesen az eposz terén teljes pangás volt; a régi idők jeles munkái

feledésbe mentek és csak kisebbszerű költői elbeszélések láttak napvilágot; van e korszakból az allegorikus elbeszélés egy jelesebb munkája és a tanító elem befolyása is észlelhető az epikus költészetnél. Kedvezőbb az, a mit a népdalról lehet mondani, mert a XVI. században, mikor a mesterdalnokok dicsősége Hans Sachs nevű nürnbergi varga műveivel a tetőpontra hágott volt és azután rohamosan hanyatlott, a népdal mindenféle faja virágzott, legszebb hajtása az egyházi dal, melynek mestere Luther Márton volt. A drámai művek e korszakban valamivel erőteljesebb szerkezethez jutottak; a vallásos és a farsangi játékok mellett az iskolai drámák keletkeztek; ezeket is eleinte latin, utóbb német nyelven adták elő. Említésre méltó, hogy a XVI. század vége óta északi Németországban angol komédiások (englische Komoedianten) adtak elő angol darabokat (angol és utóbb német nyelven) és a színügy állandósítására és fejlesztésére nagy befolyással voltak. 1603. óta Gyula, braunschweigi herczegnek állandó színháza volt.

A tanítóköltészet sűrű és ügyes művelésnek örvendett; a satira mind az egyházi, mind a világi vitatkozásokban sűrűn szerepel; az állatepos helyébe a satirikus és allegorikus állatmese lépett és a mesét, satirikus él nélkül is gyűjtötték. A próza fejlődése igen nagy; míg t. i. a német humanisták, a klasszikus nyelvek és művészetek újraébredésétől buzditva, latin verseket irtak, addig a nép számára irt vitairatok és prédikációk a német prózát fejlesztették, melynek legnagyobb szerű jelensége a Luther fordította egész biblia. E fordításhoz Luther nem használt egy meglevő dialektust, hanem a szász választófejedelem kancelláriájában használt nyelvet, mely az egyes udvarok közti érintkezésnek volt az eszköze. E nyelvet az északi és a déli németek értették és e bibliafordítás óta a dialektus uralma meg volt törve. Prózában jelentek meg a későbben említendő népkönyvek és adoma gyűjtemények is.

17. §. *Luther Márton.*

szül. 1483-ban Eisleben-ben, meghalt 1546-ban. Legnevezetesebb irodalmi munkája a már említett bibliafordítás, mely teljességében 1534-ben jelent meg. Luther

az eredeti nyelvekből fordította oly kiváló nyelv-érzéssel és erővel teljesen, hogy e fordításával az újfelnémet nyelv megállapítója lett. Sok vitázó irata, levelei, prédikációi, katechismusai a későbbi írók mintái lettek. Ő volt azonfelül a protestáns egyházi dal megteremtője; zsoltárokból, régi egyházi énekek fordításaiból a biblia egyes helyeiből szerkesztette e dalokat, melyeknek dallamai és formái a népdalhoz igen közel állanak; összesen van tőle 37 dal (megjelentek 1534-ben) és a mai napig a protestáns istentiszteletnek egyik főalkatrészét képezik.

A humanismus, azaz a törekvés, általános emberi műveltségre szert tenni, e kor főjellemvonása; a humanismus művelői többnyire latinul írtak. Képviselői Johannes Reuchlin († 1522), Philipp Melanchthon († 1560), Erasmus von Rotterdam († 1536), Eobanus Hesse († 1549), közéjük számítható a reformáció egyik legbúzóbb védője **Ulrich von Hutten** * 1488, † 1523. Először ő is latinul írt, későbbben, hogy nagyobb hévvel támadják meg honfitársai a pápát, németül is írt. Főmunkája: *Klag und Vermahnung gegen die übermässige christliche Gewalt des Papstes zu Rom und der ungeistlichen Geistlichkeit*, melyet versben írt és néhány prózai műve, mely mind a reformáció eszméit szolgálja.

A reformáció legelkeseredettebb ellensége egy strassburgi ferenczrendű barát: **Thomas Murner** † 1536. Munkái tele vannak maró gúnnyal, melyel a reformációt és híveit megtámadja; főmunkái: 1) *Von dem grossen lutherischen Narren, wie ihn Dr. Murner beschworen*, mely satirikus költeményében a reformáció túlzásai ellen kikel; 2) *Narrenbeschworung*, mely művében fejedelmek, papok, tudósok fonákságait ostorozza mint régebben Seb. Brant; 3) *Schelmensunft*, a társadalmi élet gyengeségeit üldözi.

18. §. *Hans Sachs,*

a reformáció korszakának legtermékenyebb írója * 1494-ben Nürnbergben, † 1576. Tevékenysége igen sokoldalú volt. Mint mesterdalnok határozottan az első helyet foglalja el, saját állítása szerint 4000-nél több mesterdalt szerkesztett, melyekben csaknem

kizárólag bibliai tárgyat dolgozott fel. Számra kevesebb (1700) de költői becsület tekintve értékesebb költői elbeszélést írt, melyekben a társadalom viszonyait érinti, hol oktatta, hol tréfásan csipkedve. A komolytárgyú elbeszéléseit ő maga így nevezi: *Histori und Geschicht*, a tréfásakat *Fabeln und gute Schwenk*. A dráma terén is szorgalmasan működött a mennyiben 200-nál több, tragoédiát, komoédiát és farsangi tréfát írt. Tárgyait hol a bibliából, hol a régi korból, a lovagidőből, a hőskorból és a mondából merítette, s habár teremtő erővel nem rendelkezett, a drámát mégis előbbre vitte, a mennyiben jellemezni és határozottan körülírt cselekvényt iparkodik darabjaiban feltüntetni. A reformációhoz korán szegődött s már 1523-ban írt egy dicsőítő dalt Lutherre (*die wittembergische Nachtigall*) és több egyházi dalt is szerkesztve, írásban és szóval terjesztette polgártásai közt az új tanítást.

H. Sachson kívül említendő még *Jakob Ay rer*, akitől szintén valami 70 tragédia és farsangi játék maradt reánk. Ő reá már befolyással voltak az angol komédiások, kiknek borzalomteltjes darabjait (*Haupt- und Staatsactionen*) utánozta; a legvérengzőbb darabokból sem hiányzanak azonban a vígjelenetek, melyek lassan-lassan túlsúlyra emelkedve bohózatokká lettek melyekben a *Hanswurst*, a *Harlekin* a főszemély.

18. §. *Johannes Fischart*

† 1589, a XVI. század legtehetségesebb írója; satirikus és epikus költeményei, jó ötletei és rendkívül ügyes kifejezése folytán, a kor legjelesebb munkái. Elbeszélései közt a legjobb: *das glückhaffft Schiff von Zürich* (1576), melyben elmondja, hogy a zürichi lövők egy nap alatt elmentek hajón *Strassburgig*, megmutatván evvel, hogy mire képes a férfias kitartás. Satirikus munkái közt első helyen áll: *Geschichtsklitterung* a francia *Rabelais* egy *Gargantua* című regényének szabad átdolgozása, melyben korának ferdeségeit élesen ostromozza.

Az epikus költeményekhez tartozik **I. Miksa** császár *Teuerdank* című műve, melyben allegorikus

személyek (Fürwittig, megfontolatlanság; Unfalo, bal-
 eset, Neidelhard, irigység) megakadályozzák eleinte
 T e u e r d a n k lovagot (Miksa) abban, hogy E h r e n -
 r e i c h - e t (Mária) R u h m r e i c h (Merész Károly,
 Burgundia hercege) leányát nőül nyerje. A lovag
 legyőzi ellenségeit és nejevé teszi Ehrenreich-et.

20. §. *Kisebb művek.*

Az említett nevezetes írók művein kívül a XVI.
 században kisebb jelentőségű irodalmi jelenségek a
 következők: Az állatepos helyébe lépett állatmese
 satirikus lett, legjobb művelője: Georg Rollen-
 h a g e n, F r o s c h m e u s e l e r czimű művében,
 melyben Homerusra támaszkodva a békák és egerek
 harczát mutatja be, legnagyobbbrészt azonban a pap-
 ságot támadja satirájával. Burkard Wallis
 kiadta 1548-ban e művet: A e s o p u s, g a n z n e u
 g e m a c h t, mely 400 mesét tartalmaz; ő is egyházi
 polemiát kevert a mesékbe.

A prózai művek is számot tevők a kor irodal-
 mában; első sorban a népkönyvek, melyek közül
 említjük: d a s L a l e n b u c h o d e r d a s B u c h
 v o n d e n S c h i l d b ü r g e r n 1597-ből, adoma-
 gyűjtemény, mely a kisvárosi polgárok korlátolt-
 ságát pelengérre állítja; szintén adomák gyűjtése:
 d e r F i n k e n r i t t e r, melyben egy lovag hihet-
 len kalandjai össze vannak hordva. F a u s t, 1587-ben,
 mely annak a hirhedt bűvész históriáját tartalmazza,
 a ki az ördöggel köt szövetséget, hogy tudományt
 és gazdagságot szerezzen; d e r e w i g e J u d e, (a
 bolygó zsidó), melyben a hitelenség átka szerepel.
 E korban kezdték átültetni a francziák regényes (ro-
 mantikus) elbeszéléseit és ezeknek az elbeszéléseknek
 német neve regény (Roman) lett. Ilyen az 1583-ban
 megjelent A m a d i s v o n G a l l i e n. Végül említ-
 jük meg az adomagyűjteményeket, melyek közt a
 legjobbak: a) Schimpf und Ernst, kiadta Johannes
 P a u l i; b) d a s R o l l w a g e n b ü c h l e i n, írta G e o r g
 W i c k r a m.

21. §. *b) Az utánzás korszaka és az első sziléziai iskola. (1624—1748.)*

Áttekintés. A XVII. században a vitázó irodalom
 megszűnt és minthogy a 30 éves háború a nyil-

vános életet nagyon sujtotta, a költészet csak a tudósok csendes hajlékaiban talált művelőket; Franciaországnak befolyása igen nagy volt és Németországban a művelődés és a nyelv francia befolyás alatt állott; a német költők csupa külföldi minták után dolgoztak, latin és görög mintaképeken kívül első sorban a francia, olasz és hollandus költőket utánozták; még a nemzeti nyelv is háttérbe szorult, úgy hogy tudósok és írók, a kik a német nyelvet használták, társaságokat alapítottak, amelyek feladata volt a német nyelvet a külföld befolyásától megszabadítani. Igaz, hogy e társaságok (Sprachgesellschaften) túlságos buzgóságukban a német nyelvet kelleténél jobban akarták tisztítani az idegen szavaktól és így túllőttek a czélon; mindannak daczára hasznosak voltak e társaságok, melyek közt a következők említésre méltók: 1) die fruchtbringende Gesellschaft vagy der Palmenorden, mely 1617-ben Weimarban keletkezett; 2) die deutsch-gesinnte Genossenschaft, melyet 1643-ban Philipp von Zesen alapított Hamburgban; 3) die Pegnitzschäfer vagy der gekrönte Blumenorden, melyet 1644-ben Johann Klai és Philipp Harsdörffer alapítottak Nürnbergben; e társaságból indult ki egy újabb költői műfaj, die Schäfererei, édeskés hangon irt regények, melyekben költői lelkű pásztorok czifra szavakban fejezték ki érzelmeiket.

A költészet terén leginkább a lyrai fajokat műveiték s mivel a költők egy része Sziléziából való volt (nevezetesen Opitz) a XVII. század e korszakának költőit sziléziai iskolának nevezzük. A költőknek hosszú sora élén áll **Martin Opitz** (1597—1639), a kinek munkássága igen nagy befolyással volt e század költészetére. Saját munkái közül említjük egyházi és világi dalait és alkalmi költeményeit. Az utóbbiakhoz tartozik Zlatna, von der Ruhe des Gemüthes, melyet 1622-ben Gyula-Fehérvárott irt, a hová őt Bethlen Gábor a gymnasiumhoz meghívta volt, a hol azonban csak egy évig maradt. Említést érdemel még „Trostgedicht in Widerwärtigkeiten des Krieges“ című költeménye, valamint pásztorregénye: Schäfererei von der Nymphe Hercynie; fordított Seneca és Sophokles drámáiból és azon-

fölül olasz dalműveket is, mi által az operát meghonosította Németországban. Főérdeme azonban abban áll, hogy a német verstant felelevenítette és szabályúl állította fel, hogy a német verset hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szerint kell mérni; evvel megdöntötte azt a szokást, mely az ő koráig fennállott, hogy t. i. csak megolvasták a szótagokat, tekintet nélkül arra, hangsúlyosak-e vagy nem. Verstana, melyben összes nézeteit, többi között azt is, hogy a költészet ne csak mulattasson, hanem oktasson is, kifejtette, megjelent 1624-ben e cím alatt: *Prosodia Germanica oder Buch von der deutschen Poëterey*.

Opitz nyomdokaiba léptek: **Paul Feming**, † 1610-ben világi és egyházi énekek, szonetták írója, melyek versmértékéül Opitz példájára az alexandrinust választotta; költeményei mély érzelmeket tartalmaznak.

Paul Gerhardt † 1676-ban, kiváló egyházi költő, a ki Luther mellett az első helyet foglalja el.

Friedrich von Logau † 1655-ben; epigrammái, melyek száma 4000-re rúg, kitűnő megfigyelés és derék jellemnek a munkái.

Friedrich von Spee † 1635-ben, vallásos tartalmú dalait Trutz-Nachtigall czímen adta ki, melyekben sok mesterkélttség mellett az Üdvözítő iránt táplált valódi szeretet nyer kifejezést.

Johann Scheffler (költői néven Angelus Silesius) † 1677. Vallásos dalai „heilige Seelenlust“ és „der cherubinische Wandersmann“ cím alatt láttak napvilágot és mutatják a szerző odaadását az Üdvözítőhöz, valamint lelke ama vágyát, hogy istennel egyesülhessen.

22. §. *Második sziléziai iskola.*

Míg az első sziléziai iskolához tartozó költők a költészetet megtanulható ügyességnek tekintették és mindenek előtt arra törekedtek, hogy nyelvök tiszta, idegen kifejezésektől ment legyen, addig a XVII. század második felében az írók arra fektettek súlyt, hogy kifejezésök kedves és „galans“ legyen s hogy az eddig háttérbe szorult költői képzeletnek jusson a művek megírásánál nagyobb, sőt döntő szerep. Az íróknak e törekvése azonban két vég-

zetes hibára ragadta őket; nyelvök dagályos lett s képzeletök féktelen. Ennek az irányynak, (a második sziléziai iskolának) művelői a következők:

1. **Andreas Gryphius**, † 1664; érzelmi dalaiban Opitz nyomdokain haladt még, a dráma terén azonban már eltér a „költészet atyjának“ szabályaitól. Dalai többnyire szomorúak, akár világi, akár egyházi irányuak. Drámái, az akkori felfogás szerint, fejedelmi személyek borzalmas sorsának ábrázolásai pathetikus nyelven. Drámáinak meséi és leírásai túlzottak, de a valódi tragikum iránt nincsen érzéke; a versforma az alexandrinus. Alkotásai e téren a hollandus Jost van der Vondel utánzásai, a kórust is alkalmazza, melyet néha allegorikus alakok alkotnak; van tőle öt tragédia, melynél két megmaradt vígjátéka sikerültebb. Ezek egyikében, (Peter Squenzen), kikél az ügyetlen komikusok ellen, kik tragikus tárgyakkal is mernek foglalkozni; a másikban, (Horribilicribrifax) a katonai fenhéjázókat gúnyolja.

2. **Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau** † 1679 kizárólag lyrai verseket írt, melyek nyelve dagályos, túlzott, természetellenes; tartalmuk erkölcsstelen, a hogy a kor kívánta és szépnek találta; Hoffmann hozta be a német irodalomba a heroidákat, melyeket Heldenbriefe cím alatt hozott forgalomba; a heroida levél, melyben ismeretes, kiváló férfiak és nők egymásnak szerelmi vallomásokat tesznek.

3. **Daniel Kasper von Lohenstein** † 1683; boroszlói városi tanácsos, mint Hoffmann. Dalaiban mintája volt Hoffmann, de az erkölcsstelen és az utálatosság kiszínezésében még azon is túltett; drámáiban Gryphius volt a mestere; ő is alkalmazza a kórust, melyet symbolikus alakok képeznek és mint mintaképe, az idő egységét megtartani iparkodik. Drámáihoz oly meséket választ, melyekben a vérengzések- és kegyetlenségeknek nincs se vége se hossza. Regényéről a 24. §-ban lesz szó.

23. §. *A sziléziai költők ellenfelei.*

A sziléziai költők tulzásai csakhamar új irányt keltettek életre; az írók, a kik az egyszerűséghez és a természetességhez visszatértek az irodalomban, a sziléziai iskolák ellenfelei. A fordulat, az izlés nemesbülése, részben annak is köszönhető, hogy az

olasz költők helyett francziákat vettek mintaképül; ezt tették különösen az úgynevezett udvari költők: Ludwig von Canitz, Johann von Besse, kik a francia Boileau-t és Fénelon-t utánozták. Ők és egyéb ily udvari költők leginkább alkalmi költeményeket írtak, melyeknek költői becsük nincsen, csak az az érdemök, hogy Hoffmann és Lohenstein túlzásai helyett csinosan kidolgozott, a képzelet túlkapásait kerülő költeményeket írtak.

A leglehetségesebb költő, kit ez a kor látott, Christian Günther († 1722) volt, a ki iparkodott valamely udvarnál a költő helyét elnyerni, de mértékletlen élete miatt mindenünnen kiszorúlt és korán elhalt. Lyrai dalai érzésteljesek, frissek és igazak.

A természetes kifejezésmód egyszerűséget leginkább Christian Weise († 1708) műveiben találjuk. Írt regényeket és nagy számban drámákat, melyeket sok író utánzandó mintának tekintett és Weisenek oktató irányát tovább fejlesztette. Weise utánzói a sziléziai költők teljes ellentétei; műveik minden képzelet nélkül szükölködnek és a lehető legszárazabbak. A sziléziaiak ellen még az északi szász földön is írtak és működtek nevezetesen Christian Wernike († 1720), a ki a sziléziaiak túlzásait epigrammákban és gúnykölteményekben ostorozta és Heinrich Brockes († 1747), kinek művei jámbor kedélyből fakadtak, a mely a természetet őszintén csodálja. Költeményei „Irdisches Vergnügen in Gott“ cím alatt jelentek meg. Bennök a természet iránti szeretet és az Istenbe vetett bizalom a vezető gondolat. Mintaképei az angol költők, nevezetesen James Thomson, a kinek nagy leiró költeményét „Az évszakok“-at németre fordította le.

24. §. A regény és a satira.

A költői műfajokhoz legközelebb áll a regény, a melyet a XVII. és XVIII. században rendkívül szorgalmasan műveltek. Eleinte még mindig lovaghistóriák képezték a regények meséit, lassan-lassan a francia minták nyomán „galans“ szerelmi regényeket is írtak. Efféle regények, melyek nagy kedveltségnek és elterjedésnek örvendtek, a 20. §-ban említett Philipp von Zesen-nek, „die adria-

tische Rosamund“ és „die afrikanische Sophonisbe“ című regényei; továbbá a 22. §-ban említett D. Kasper von Lohenstein-nak „Arminius und Thusnelda“ című regénye, mely igen nagy terjedelmű és az elbeszélésen kívül igen sok tanulságos és tudományos dolgot tartalmaz.

A harminczéves háború nyugtalan idejére egy új fajta regényt érlelt meg: a kalandor regényt. A legnevezetesebb Hans Christoffel von Grimmelshausen regénye, mely 1669-ben „Simplicissimus“ cím alatt jelent meg. A harminczéves háború nyomorúsága, a katonaság erkölcstelensége és durvasága találóan van leírva és bemutatva egy ifjú történetében, a kit majd a szerencse felemel, majd a szerencsétlenség letipor. E kalandor regények mellett a Robinson-regények is virágoztak. 1719-ben jelent meg az angol Daniel Defoe-nak Robinson Crusoe című regénye, melyet nyomban lefordítottak németre és melynek mintájára nagyon sok (körülbelül negyven) Robinson-féle regény jelent meg, melyek az ifjuságnak és a meglett embereknek kedves szórakozást nyújtottak. Már igen sok satirikus elemet, valamint a regények is, tartalmaznak, Michael Moscherosch-nak († 1669) rajzai a harminczéves háborúból, melyeket e cím alatt adott ki: „Wunderliche und wahrhafte Geschichte Philanders von Sittewald“; e rajzok nyelv tekintetében is hű képét adják az akkori nyelvvomlásnak, a mennyiben francia, olasz, spanyol kifejezések, latin versek sűrűn előfordulnak benne. Voltak irók, a kik kivált a satirát művelték, mint pl. Johann Lauremberg († 1658), a ki az akkori divatot, ruhában és nyelvben, gúnyolta, Balthasar Schuppius († 1661), a ki a tudákos költészet ellen kelt ki; ide számítandó végre Abraham a Sancta Clara (családi nevén Ulrich Megerle) a bécsi udvari szónok, a ki „Judas der Erzschem“ nevű munkájában, a legkülönfélébb viszonyokat gúnynyal megvilágítja; különösen azonban hirnévre tett szert eredeti népszerű modorban tartott prédikációival, melyekben az emberek dőreségeit, vallástalanságát stb. ostromozza.

25. §. *A lipcseiek és a svájcziai küzdelmei.*

A XVIII. század elején a költészet lényegéről igen üdvös küzdelem indult meg, a mely egyrészt Johann Chr. Gottsched, mint a lipcseiek vezetője és másrészt Johann Bodmer, mint a svájcziai vezére közt folyt. Mindkét párt azt vitatta ugyan, hogy a költészet a természet utánzása; csakhogy a lipcseiek a francia írókat utánozva az észnek itélték oda költemények irásánál a főszerepet, míg a svájcziaiak, az angol írók után indulva, a képzeletet tartották a fődolognak. E nézeteket mindkét párt folyóirataiban védte s műveivel győzelemre akarta juttatni. E versengés, melyben mindkét részről sok író vett részt, igen nagy hasznára vált az irodalomnak és a svájcziai győzelmével végződött.

Johann Christoph Gottsched * 1700 † 1765
Lipcseben egyetemi tanár volt. Nézeteinek elterjedését elősegítették folyóiratai (die vernünftigen Tadlerinnen) és könyvei (Versuch einer kritischen Dichtkunst 1730). Mindezekben a költészet legfőbb követelményeül a szabályos formát és a tartalom értelmes voltát állította fel. Legfőbb érdeme abban áll, hogy a német színházat újra szervezte, a mennyiben hevesen kikelt az akkor divatos vérengző tragédiák, valamint az ocsmány bohózatok ellen, melyekben a Hanswurst (Paprika Jancsi) játszott mindig a főszerepet. E darabok helyébe iparkodott összeállítani egy műsort, mely e 6 kötetes művében: „die deutsche Schaubühne nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet“ össze volt állítva. Ő maga és felesége francia darabokat fordítottak, és „der sterbende Cato“ című saját tragédiáját mintaképpül állította oda. Követői alapítottak egy folyóiratot: Belustigungen des Verstandes und Witzes, 1741-től, a melyben saját műveiket közölték, Gottsched tanait hirdették és kiméletlenül megtámadták mindazokat, a kik más úton keresték a német irodalom föllendülését. Gottsched kiméletlen modora és zsarnoksága végre elidegenítte tőle tehetséges követőit és az általuk alapított folyóiratban (Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes 1745-től, mely megjelenése helyéről

Bremer Beiträge név alatt ismeretes) egyenesen ellene fordultak.

Johann Jak. Bodmer † 1783, nem mint költő hanem leginkább mint kritikus és Gottsched ellenfele vívott ki magának előkelő helyet az irodalomban. Bodmer és Joh. Jakob Breitinger együtt szerkesztettek egy folyóiratot: *Discurse der Mahler* (1721—23), a melyben nézeteiket terjesztették; a költészetet, a természet utánzását, mintegy beszélő festészetnek mondták; érzelem képzelettel összekapcsolva, valamint a magvas tartalom a költői mű főkövetelménye. Utánzandó például odaállították az angol John Milton vallásos eposát: Az elveszett paradicsom. Gottsched, minthogy Milton műve nem felelt meg az általa felállított követelményeknek, leszólta a művet és egy sokkal gyengébb német epost (Herrmann oder das befreite Deutschland — Schönaich nevű követőjétől) állított oda mintának. Mikor még Breitinger írt egy művet: *Kritische Dichtkunst* (1740), melyben a svájcziai nézeteit ismertette és egy értekezést, melynek czíme „vom Wunderbaren in der Poesie“ és a mely Milont dicsőítette: Gottsched haragja nem ismert határt és Miltonnal együtt annak német követőjét Klopstockot teljesen elítélte és nevetségessé akarta tenni, mi által azonban csak azt érte el, hogy a német költők és írók legnagyobb része teljesen a svájcziai pártjára állott.

26. §. *A lipcsei költők. — Hagedorn, Haller, Liscow.*

A Bremer Beiträge név alatt már említett folyóiratban Christian Gärtner szerkesztősege mellett mindazok működtek közre, kik először Gottsched követői lévén, egyoldalúságát kerülni akarták, a kik az áldástalan civakodástól elfordultak és fődolognak azt tekintették, hogy új művekkel kell előállani, azokat nyilvánosságra hozni, ha kiállották az ily célra egyesült írók és kritikusok bírálatát. E költői kört egy bizonyos érzélgősség jellemzi, mert az angol Richardson († 1761) érzélgős családi regényeit és Young Ed. († 1765) „Éjjeli gondolatai“-t vették mintaképül; az érzélgős barátság, a könyv és a megindultság fontos szerepet ját-

szik e költők műveiben. E körhöz tartoznak: Joh. El. Schlegel, német tárgyú drámákat írt; Joh. Ad. Schlegel, meséket, elbeszéléseket és különösen vallásos énekeket. Gottlieb Wilh. Rabener, világos érthető nyelven prózai satirákat írt, minden csipősség nélkül. Fried. Wilh. Zachariae, a komikus epos terén tűnik ki; előképe az angol Alex. Pope-nak „Az elrabolt hajfűrt“ című komikus eposa; művei: der Renommist, Murner in der Hölle, das Schnupftuch; Joh. Andreas Cramer ódákat és vallásos dalokat, Dietr. Giesecke (kőszegi származású) lyrai dalokat, Felix Weisse, drámákat írt, kiadta „der Kinderfreund“ című folyóiratot és egy gyűjteményes munkát: Bibliothek der schönen Wissenschaften und freien Künste. Christ. Fürchtgott Gellert † 1769, sokoldalú író, a ki meséiben (Fabeln und Erzählungen) a nép nyelvén szólalt meg és szigorú erkölcsösséget tartva szem előtt, nemsokára a német nép igen kedvelt költője lett Jámbor kedélye és erkölcsössége kifejezést nyer nemcsak vallásos odáiban és egyházi énekeiben, hanem oktató költeményeiben is és azokban az erkölcsös előadásokban, a melyeket a lipcsei egyetemen tartott. A regény terén ő is a sentimentális Richardson után indult; de sem regényében (Das Leben der schwedischen Gräfin G.), sem szindarabjaiban nem volt eredményes az ő működése; még vígjátékaival is meg akarja indítani az olvasót, úgy mint regényében; Gottsched szellemében szerkesztette e vígjátékokat, melyek minden drámai élet nélkül valók.

Nem e körhöz valók, de a német irodalom ujjászületésének előkészítői: a) Friedr. von Hagedorn, ódák és dalok, mesék, oktató költemények szorgalmas szerzője. A francziák nyomdokaiban haladva, Lafontaine francia meseirót utánozta és a mesét nagyon megkedvelte a németekkel. b) Albrecht von Haller, leginkább a leíró és tanító fajokat művelte. Regényeinek célja oktatni, bölcsészeti költeményei is e célzt szolgálják (Über den Ursprung des Übels); legjelesebb műve „die Alpen“ című költeménye, a melyben az Alpések nagyszerűségeit ecseteli és a lakosok egyszerűségét és megelégedettségét rajzolja. Mintái az

angolok voltak, kikhez szegődött, miután a sziléziai iskolák ferdeségét belátta. c) Christ. Ludw. Liscow, Gottsched ellenfelei közt foglal helyet, a mennyiben a classicusok és az angol írók műveiből szerzett ismereteivel és leginkább gúnyjával megtámadta azt; művei satirák, melyek közt első helyen áll: „Die Vortrefflichkeit und Nothwendigkeit der elenden Scribenten“.

27. §. A porosz költők.

Míg a lipcsei költők a mese, az elbeszélés, a satira és a tanító költemény terén működtek, addig Halle egyetemi városban egy újabb költői kör keletkezett, a mely a lyrai fajokat művelte leginkább és mint Hagedorn, az élet kedvesebb, vidámabb oldalát énekelte meg. Anakreontikusoknak, azaz a görög Anakreon költő követőinek mondták magukat és az örömet, a társaságban leledző kedvet, a természet élvezetét, a szerelmet, mindenekelőtt pedig a barátságot magasztalták dalaikban, melyekben Anakreon mellett még Horatiust és Petrarcat is utánozták. A hétéves háború kitörtével Nagy Frigyes haditettei szolgáltatották lyrájuknak az anyagot és egy hazafias lyra vette kezdetét. E kör tagjai:

a) Wilh. Ludw. Gleim † 1803, lelke és valódi atyja e kör ifjabb tagjainak, kiket jótékonyságával és tanácsaival segített, mint minálunk kissé később Kazinczy Ferencz; Gleim költői működése sokoldalú; mesék, tréfás dalok, elbeszélések, egy tanító költemény vannak tőle. (Halladat, das rothe Buch) „Kriegslieder von einem preussischen Grenadier“ című költeményeinek gyűjteménye képezi a modern és hazafias lyra kezdetét.

b) Ewald von Kleist † 1759, hymnusokat, odákat, meséket, idylleket írt; legkiválóbb azonban leiró költeménye „der Frühling“, mely a tavasz szép, érzéssel teljes leírását nyújtja, Thomson, angol költő, az „Évszakok“ című leiró költeménye nyomán.

c) Peter Uz, az első, a ki a bordalt műveli; későbbi éveiben komolyabb irányú lett.

d) Karl Ramler, a classicusok mintájára formailag szép, tartalmilag nem önálló odákat írt, melyekben sokszor Nagy Frigyest dicsőíti.

Barátja e) Salamon Gessner, prózai idylleket

irt, melyek egy képzelt világot varázsolnak az olvasó elé.

f) Anna Karsch, parasztleány, a ki szegényes sorsából Gleim és mások segítségével felemelkedve, mély érzésével és élénk képzeletével kortársai tetszését érdemelte ki alkalmi költeményeiben.

28. §. Klopstock, Wieland és követőik.

c) A második virágzás (1748—1832).

1. **Friedr. Gottlieb Klopstock** * Quedlinburgban 1724-ben, 1751—1770-ben Kopenhágában élt, hol Bernstorff gróf volt a pártfogója; † 1803-ban, Hamburgban. Fellépését előkészítették részben már a hallei és a lipcei költők, különösen azonban a svájcziaiak, a kik a költészetnek legfőbb indító okául az érzékfölötti dolgokat állították oda és a kik Miltonban látták a költők legjelesbikét. Klopstock tehát egy magasztos és pedig vallásos tárgyat választott magának; nem a kisebb fajokat, hanem a legnagyobb költői fajt művelte, midőn „Messias“ című vallásos eposát írta. Költeményének versalakjául a classicus hexametert választotta. Eposának három első éneke 1748-ban jelent meg, a már említett „Bremer Beiträge“ című folyóiratban; az utolsó énekek (egészben véve van húsz) csak 1773-ban láttak napvilágot. Az epos színhelye a mennyország, a pokol és a föld, tárgya a Megváltó élete a Jeruzsálembé való bevonulástól egészen menybemeneteléig. Művének érdeme különösen abban rejlik, hogy írójának lelkesedése, eszötelmes nyelve, költői képzelete, a műnek nagyszabáú terve fölülmult mindent, a mit az akkori és az előbbi kor létrehozott és a német költészetnek valóban nagyszerű lendületet kölcsönzött. Azonban nem ment nagy hibáktól sem; mert a cselekvés háttérbe szorúl a lelki állapotok ecsetelése mellett; a mű fejlődése nem nyugodt, az érzelmek túláradása határozottan kárára van az eposnak; a jellemekek elmosódott volta, szellemekek szerepeltetése, oly dolgok befoglalása, melyek érzékeink alá nem esnek: homályossá és dagályossá teszik sok helyen a művet. A „Messias“ a svájcziaiak teljes diadalát jelenti. Klopstock e főművén kívül még más és pedig igen fontos tevé-

kenységet fejtett ki. Első sorban ódái említendők, melyekben, a külsejüket tekintve, a classicus versmértékeket alkalmazta és a német nyelv természetének megfelelő rímet teljesen kerülte. Tárgyaikat szemlélve, azt találjuk, hogy eleinte a barátságot, a szerelmet, a háladatosságot énekli meg; későbbi ódáiban a hazafias érzelmeket ünnepli és dicsőíti; megénekli Németországot, a német nyelvet, az irodalmat; nyelve az ódákban gazdag költői fordulatokban és merész képekben; gondolatai mélyek, nemesek, erkölcsösek. A francia forradalom kitörése óta magasztalja politikai ódákban a szabadság ébredését, s a rémuralom beálltával kifejezi utálatát az emberek visszaélései felett. Nehezen érthető és szokatlan ódáiban az északi mythológiának az alkalmazása, melylyel az addig divott görög-római helyettesítette; ezáltal is nemzetivé akarta tenni költészetét. Az ódák mellett említhetők egyházi dalai, melyekben a rímet alkalmazta és hymnusai, melyekben szintén ünnepélyes, érzelgős sőt bús hangulat uralkodik.

A dráma terén is próbálkozott; tárgyait hol a bibliából merítette, mint például Adams Tod, Salomo és David; hol a hazai őstörténetből, például Hermanns Schlacht, Hermann und die Fürsten és Hermanns Tod. Ez utóbbiakat „Bardiete“ cím alatt bocsátotta közre; abból a téves feltevésből indult ki t. i., hogy a régi németeknél az énekesek — die Barden — egy külön osztályt képeztek és ezeknek dalait bárdok dalainak Bardiete nevezte. E drámai művek azonban szintén nem tartalmaznak cselekvést vagy határozott jellemű hősöket, hanem lyrai érzések és elmélkedések foglalják el a cselekvés helyét.

Próza munkái közt legnevezetesebb: Gelehrten-Republik, melyben egy ideális druida (költő) állam képében, költőket és írókat a külföld utánzásától eltéríteni és a nemzeti irány ápolására buzdítani iparkodik.

Klopstock főérdeme abban áll, hogy új költői nyelvet teremtett, hogy mély gondolati tartalmat adott műveinek, hogy eredetiségre törekedett, hogy méltó tárgyakat (barátság, szerelem, vallás, szabadság és hazaszeretet) választott költeményeihez s végre hogy a classicus (és ezek mintájára készült)

versmértékkel új formákat hozott be a német irodalomba. A rím mellőzése nem mondható szerencsés gondolatnak.

Klopstock követői részint vallásos eposokat irtak, mint pl. Bodmer a „Noah“ címűt, Wieland „die Prüfung Abrahams“; Moser: Daniel in der Löwengrube; Joh. Casp. Lavater: Jesus Messias; részint drámáit utánozták pl. Salamon Gessner „der Tod Abels“; végre pedig ódái utánzásából keletkezett a mesterkélt és egészségtelen Barden- vagy Skaldengesang azaz dalok, melyek egy képzelt őskor énekeseinek művei gyanánt irattak; ehhez járult, hogy 1762-ben kiadta a skót James Macpherson, egy régi skót énekesnek, Ossiannak dalaikat, melyek ezt az irányt homályos és alig érthető vonatkozásaikkal még erősbítették. Ily írók: Mich. Denis: Lieder Sineds, des Barden; Friedr. Kretschmann: der Gesang Ringulphs des Barden; W. von Gerstenberg: Gedicht eines Skalden.

2. **Christoph Martin Wieland** * 1733-ban Biberach mellett Oberholzheimban; † 1813-ban, Weimarban, miután Erfurtban egyetemi tanár és a weimari Károly Ágost és Constantin hercegek nevelője volt. Míg Klopstock fejlődése és működése egységes volt, addig Wieland több irányban működött, míg végre megállapodásra jutott s arra a munkára adta magát, melylyel dicsőséget aratott. Eleinte vallásos irányú és tartalmú munkákat szerzett, melyekre vallásos házi és iskolai neveltetése és Bodmerral való ismeretsége birta. Első művei, melyek a vallásossága befolyása alatt keletkeztek, a következők: Von der Natur der Dinge, tanítóköltemény, melyben a materialismus ellen fordul és a bibliai álláspontot védi; Moralische Briefe, Anti-Ovid. Bodmer biztatására írta „der geprüfte Abraham“ című eposát, melyben egészen Klopstock nyomdokain halad és „Empfindungen eines Christen“ című művében kikel az anakreontikusok életöröme ellen. Ekkor néhány drámát is irt, de e téren nem aratott babérokat, mert darabjai szerkezetileg igen gyengék. Életviszonyai megváltoztával, melyek őt Stadion gróf és minster házába hozták, egészen megváltozott költészete is, mely, a milyen tulságos vallásos volt azelőtt, oly érzékivé vált mostan; most azt az elvet vallotta, hogy az igazi életbölcse

az, a mely az érzékek vágyainak kielégítését czélozza és lehetővé teszi. Stadion házában megismerkedett a szabadon gondolkozó francia és angol írók műveivel és saját költeményei és regényei is csakhamar ezeknek a szellemét mutatják. E korszakból származnak. 1. *Don Sylvio von Rosalva*, regény; 2. *Komische Erzählungen*, melyekben az ildomosság és erkölcsösség határait gyakran túllépi. 3. *Agathon*, regény, melyben saját lelki életének fejlődését adja elő; 4. *Musarion*, regény, melyben a hős érzéki élvezet és tulzó rajongás közt a helyes középutat keresi. Sok regénye Görögországban játszik, de német viszonyokat és embereket szerepeltetve bennök, a görög életről hibás képet nyújt.

Stadion gróf halála után Wieland mint erfurti tanár komolyobb irányt követett és ennél fogva művei is becsesebbek és erkölcsösök. Tanár korában megírta „*der goldene Spiegel*“ czimű tanító regényét, melyben a legjobb államról való nézeteit fejtegette. 1772—1775-ig a weimari hercegek nevelője volt és ezen idő után Weimarnyugalomban élve, a hercegekkel, Goethe-, Schiller- és Herderrel társalkodva még igen sok becses munkát írt. Ezek: „*die Abderiten*“, satirikus regény, melyben a kis városi, szűkkeblű polgárokat gúnyolja. E munkája megjelent az általa kiadott „*Deutscher Merkur*“ czimű folyóiratában, mely későbbben „*Neuer deutscher Merkur*“ cím alatt látott napvilágot. Sokszorosan tett kísérletet, hogy kisebbszerű költői elbeszéléseket írjon, melyek tárgya a középkorból volt merítve; ezek az elbeszélései a későbbi romantikus iskolának kezdetéül tekinthetők; ilyenek pl. *Geron, der Adelige; Klelia und Sinibald*. 1780-ban megjelent u. o. főmunkája „*Oberon*“ czimű romantikus eposa, melynek tárgya a Nagy Károly mondával összefügg. Wieland tárgyalja benne Hüon von Bordeaux lovagnak kalandjait, szerelmét a kalifa Rezia nevű leánya iránt és Oberon tündérkirály kibékülését Titania nevű feleségével, mely hármast anyagot elég ügyesen egymással kapcsolatba tudott hozni. Az Oberon után, mely a mai napig is kedvelt olvasmánya a német népnek, még két nagyobb regénye jeient meg, névszerint: *Peregrinus Proteus*, és

Aristipp, mely utóbbi Perikles korának ecsetelése.

Wieland működéséről nem számoltunk volna be teljesen, ha fordításairól nem emlékeznénk meg. Lefordította prózában Shakespeare műveit és így ismertette meg Németországban; lefordította a görög Lukianos műveit, Horatius leveleit és satiráit és végre Cicero leveleit. Wieland ellentétben Klopstockkal csínt és könnyüséget kölcsönzött a német nyelvnek; felvirágoztatta a rímet, utánozta a román népek szellemességét, azoknak versformáit; megszólaltatta verseiben a finom élczet, a finom ironiát s a humort is és költői elbeszéléseivel és ironiájával a német költőknek megmutatta a romanticismus tág mezejét. Követőinek a következő írókat nevezhetjük: 1. a regény terén: Joh. A. Musäus (Grandison der Zweite; physiognomische Reisen, satirikus regények) Mor. von Thümmel (Reise in die mittägigen Provinzen Frankreichs); Wilh. Heinse (Ardinghello und die glückseligen Inseln), Joh. Hermes (Sophiens Reise von Memel nach Sachsen). 2. az epos terén: Joh. Alxinger (Doolin von Mainz; Bliomberis, lovageposok), Alois Blumauer (Aeneis, egy travestia); Conr. Kortüm (Leben, Meinungen und Thaten von Hier. Jobs dem Candidaten, komikus epos).

29. §. A gottingai költők. (Hainbund).

A kis Gottingában, melynek az egyetemén kiváló tanárok működtek, 1772-ben összeállt néhány fiatal tehetséges író és költő és szövetséget alkotott, mely a Hainbund neve alatt ismeretes. Utánzandó mintául Klopstockot választották és költészetük épen olyan mint a Messiás költőjéé, sentimentális, hazafias; főérdemök az, hogy a népszerű előadás és a népdal iránt buzdultak és törekvésök Herder és Goetheével találkozott. Mikor egyesek Gottingából csakhamar távoztak, összekötő kapcsolatot szolgált a „gottingai Múzsá-almanak“, mely Chr. Boie-től 1770-ben alapítva és későbbben Joh. Heinr. Vosstól szerkesztve 1800-ig minden évben megjelent. Ebben jelentek meg a német irodalom legkiválóbb termékei, így pl. Goethe és Schiller balladáit 1798-ban és sok más.

A Hainbund tagjai (és a velök egy értelemben működő költők) a következők: 1. Gottfried Aug. Bürger (* 1747, † 1794-ben) megteremtette a német balladát, indítatva Percy Vilmosnak 1765-ben megjelent könyvétől, melyben régi skót balladákat közölt. Legjelesebb balladája „Lenore“, mely 1774-ben a Múzsaaalmanakban jelent meg; van még azonkívül is néhány balladája, (das Lied vom braven Mann, der wilde Jäger, die Kuh, der Kaiser und der Abt) sok dala s különösen sonettái a német irodalom legkiválóbbjai közé tartoznak. 2. Joh. Heinr. Voss * 1751, † 1826. Ő volt a Hainbund lelke és az Almanak szerkesztője. Dalokat, ódákat írt; jelessége azonban az idyllben rejlik; cselekvés ugyan kevés van bennök, de az egyszerű élet hű képét nyújtják, nem képzelt, hanem valódi emberek szerepelnek bennök és a dolgoknak részletes festése különösen jól sikerült bennök. Ilyenek: der siebzigste Geburtstag és Luise (3 énekben), mely utóbbi Vossnak a mesterműve. Néhány idylljét alnémet nyelven írta s ezáltal megindította a tájszólásokban való költészetet, (melyben különösen Joh. Pet. Hebel tűnt ki, ki „alemannische Gedichte“ cím alatt igen kedves költeményeket adott ki.) Még költeményeinél is értékesebbek fordításai, melyek közt első helyet foglal Homeros Iliasának és Odysseiájának fordítása. Átültette továbbá görögből Hesiodus Aristophanes, Theokritos, és a latinból Vergilius, Ovidius, Tibullus és Horatius műveit, mindezekben az eredeti versmértéket megtartotta. 3. Christ. Graf zu Stolberg és 4. Fried. Leop. Graf zu Stolberg, hű utánzója Klopstocknak; hazafias és vallásos érzelmű költemények szerzője. 5. Ludw. Hölty, borongós kedélyű lyrikus, kit Friedrich Matthisson, Gaudenz von Salis-Sewis utánoztak lyrai költeményeikben. Nemkülönben a Hainbund szellemében írt: Christ. Aug. Tiedge, kinek tanítókölteménye, Urania s néhány sentimentális dala máig is általánosan ismeretes. 6. Martin Miller, sentimentális regények (Siegwart, eine Klostersgeschichte) szerzője. 7. Joh. Ant. Leisewitz, kinek „Julius von Tarent“ című tragédiája erőteljes voltánál fogva nagy befolyást gyakorolt Schillerre. 8. Mathias Claudius, népies modorban írt dalaival s népszerű cikkeivel tűnik ki, mely utóbbiak a Wandsbecker Bote című folyóiratban jelentek meg.

30. §. *Lessing és Herder.*

1. **Gotthold Ephr. Lessing** * Kamenzben 1729, † Braunschweigban 1781-ben. Főérdeme abban áll, hogy mint kritikus és mint költő utját egyengette a külföldtől független német nemzeti költészetnek, első sorban és kiváltképen a drámában, és hogy aesthetikus és kritikus műveivel megalapította a classicus német prózát, mely az ő fellépése óta nemcsak világos és választékos, hanem könnyűsége daczára erőteljes is volt. Már Lipcsében, mint egyetemi hallgató, a hol theologus, majd orvos akart lenni, igen sokat foglalkozott a nyelvek tanulásával, költészettel és színházzal. Mesék és epigrammák mellett már vígjátékokat is irt (*der junge Gelehrte, der Misogyn, die Juden, der Freigeist, der Schatz*), melyeket azonban még a francia izlésben irt és a melyekben a Gottsched adta szabályokat követte. 1755-ben jelent meg *Miss Sara Sampson* című tragédiája, melyben nem fejedelmek és királyok szerepeltek, hanem polgári származásuak (polgári tragoedia); a vers helyett a prózát alkalmazza e darabjában, élénken jellemez és természetes fejleményt ad a cselekvésnek. *Philotas* című egyfelvonásos tragoediája a hazaszeretet dicsőítése. Legkiválóbb és legnagyobb befolyású darabja az 1767-ben megjelent vígjátéka „*Minna von Barnhelm*“, melyhez a közelmúlt német história (a hét-éves háború, melynek folyama alatt Boroszlóban volt, mint *Tauentzien* generálisnak titkára) nyújtotta neki az anyagot; e darabjában német viszonyok, német jellemzetes alakok fordulnak elő és a darab ideális czélja oly hazafiság megkedveltetése, mely az egész német földet öleli fel, nemcsak a szűkebb (pl. porosz vagy szász vagy bajor) német hazának a szeretetét czélozza. 1772-ben, miután Lessing a színház reformját mint kritikus szolgálta volt, megjelent *Emilia Galotti* című tragoediája, melyben a kis német udvarok élvezetet hajhászó fejedelmek, és az aljas udvari embereket pellengérré állítja és *Emilia* atyjában a becsületességnek tiszteletre méltó példáját bemutatja. A darab színhelye Olaszország ugyan, de a német vonatkozás szembezőkő; Lessing e tragoediája után 1779-ben megjelent még „*Nathan der Weise*“ című szindarabja, melyben az ötös jambus sorokat alkalmazta,

míg előbbi darabjait prózában írta. Azóta az ötös jambus a németek drámai verse. E darabjában a mellett kardoskodik a költő, hogy a három, egy Istenben hívő vallásnak főelvének kell lennie a más vallásuak iránti béketűrésnek, a szeretet- és a tiszta erkölcsösségnek. Lessing a színházat nemcsak, gyakorlatilag, hanem elméletileg is iparkodott reformálni, a mennyiben 1767—69-ig a hamburgi színháznak művészi tanácsosa (Dramaturg) lévén, az ott előadott darabokat beható megbeszélés tárgyává tette egy folyóiratban, melynek címe „Hamburgische Dramaturgie“.

E kritikákban azon van, hogy a németeket arra bírja, hogy ne utánozzák a francziákat, kiknek tulajdonságai a németekétől merőben elütnek, hanem teremtsenek maguknak egy német nemzeti színi irodalmat. s ha már minták után akarnak indulni, forduljanak az angolokhoz, (nevezetesen Shakespearehez), a kiknek jelleme a németekével rokon. E művében megtámadja a XVII. századbeli franczia classikus írókat, állítván róluk, hogy a görögök, nevezetesen Aristoteles szabályait nem értik s különösen Voltairet letaszítja arról a magaslatról, melyre kora emelte volt. Kritikus és aesthetikus működésének remeke következő műve: Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie (megjelent 1766-ban), melyben kiindulva az 1506-ban talált Laokoon-csoport és Vergilius Laokoon epizódjának összehasonlításából, visszautasítja azt a nézetet, hogy a festészet néma költészet, és a költészet beszélő festészet. Ráutal, hogy a festészet és költészet eszközeiknél fogva bizonyos határok közé szorulnak és e határokat pontosan körülvonatalozza. A felsorolt főműveken kívül Lessing még számos apróbb munkát írt, melyekből még a következőket emeljük ki: Abhandlungen über das Wesen und die Geschichte der Fabel; das Leben des Sophokles; wie die Alten den Tod gebildet. Van neki egynéhány hitvitázó irata is és „Erziehung des Menschengeschlechtes“ című munkájában mintegy saját hitvallomását írta le. Befejezésül említjük az ő folyóiratát „Briefe, die neueste Litteratur betreffend“, melyben korának irodalma fölött ítéletet mond s melyben Klopstock és Wieland, Kleist, Gleim és Gottsched tévedéseit is feddi. E folyóiratot Moses

Mendelssohn barátja és Christoph Nicolai berlini könyvkereskedő segítségével adta ki. E két név említésével megneveztük egyszersmind Lessing környezetének két kiváló tagját. Mendelssohn bölcsészeti író volt (Phaedon oder über die Unsterblichkeit der Seele), Nicolai regényeket írt; különös érdeme azonban „Allgemeine deutsche Bibliothek“ című gyűjtemény kiadása, melybe oly műveket vett fel, a melyek a fölvilágosodást terjeszteni képesek voltak. Lipcsében Christoph Mylius, szerkesztő és író, és Felix Weisse, a színháznak buzgó hive, a ki maga is írt drámákat, — képezték Lessing társaságát. Lessingre nagy és kedvező befolyással volt Joh. Joachim Winckelmann, a kit a német műörténelem megalkotójának kell tekintenünk; főmunkája: Geschichte der Kunst des Alterthums, a mely 1764-ben jelent meg.

2. Joh. Gottfried Herder * 1744-ben Mohrungeben, keleti Poroszországban, † 1803-ban mint weimari fősuperintendens.

Kiművelésére fontos befolyást gyakorolt Immanuel Kant, a königsbergi egyetem világhírű bölcsésze, kinek előadásait hallgatta és különösen Joh. Georg Hamann, a ki sokoldalú tudásával Herdert Shakespeare-vel, Ossiannal és általában mindenféle irodalom sajátosságával és népies elemeivel ismertette meg és épen ezen a téren, a népszerű elemekre, azaz ösztönszerű költészetre való figyelmeztetésével érte el Herder a legnagyobb hatást. Első művei az aesthetika és a kritika szoros egyesülésén alapsznak. Fragmente über die neuere deutsche Litteratur című műve szorosán csatlakozik Lessing irodalmi leveleihez, és Kritische Wälder című munkája Laokon kritikájából indul ki, mely kritika azonban mint Herder minden működése egyéni és nem tárgyi, mint Lessingé. Az a szeretet, melylyel Herder minden népnek naiv, valóban népszerű költészete iránt viseltetett, arra birta, hogy egyes művekben a népköltészetnek a műköltészet fölötti fölényét bizonyítsa, ilyen: Über Ossian und die Lieder der alten Völker. Következő művében: Stimmen der Völker in Liedern, a mely 1778-ban jelent meg, kitűnő fordításában bemutatta a legkülönfélébb népek és idők dalait s így nem csak elméletileg, hanem gyakorlatilag is terjesztette

nézeteit. A bibliában található népköltészetet alaposan tárgyalta és bemutatta egy művében, a mely „Vom Geiste der ebräischen Poesie“ czímet viseli. — Már fiatal korában nyert bölcsészeti kiképzését mindig kiszélesítette és bölcsészeti felfogását néhány művében nyilvánulni is látjuk. Ilyen művek: Vom Ursprunge der Sprache; älteste Urkunde des Menschengeschlechtes; legfontosabb műve e téren: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, melyben a természet összefüggését az emberi étellel tárgyalja. Említésre méltó még: Briefe zur Beförderung der Humanität, mely művében főtörekvése, a humanitás terjesztése, nyer kifejezést. Állásából kifolyólag prédikációkat is írt és adott ki, melyek gazdag ismereteinek, jámbor kedélyének és vallásos érzelmeinek hű képét nyújtják. Amint e felsorolt művekből látható, munkássága buzdító, ébresztő és nem teremtő volt; mert ha saját költői tevékenységét összehasonlítjuk utánzó fordításával, sokkal kisebb terjedelmű amaz, mint emezek. Saját költeményei javarészt oktató irányúak és ennél fogva leginkább allegoriákat, parabolákat és paramythiákat írt és felelevenítette a jó ideig elhanyagolt legendát. Spanyol eredetiből készült francia regény alapján írta a (72 románczból álló) Cidet, melyekbe egy középkori spanyol lovag élettörténetét foglalta s az egésznek éposszerű jelleget adott. E munkája csak 1805-ben, tehát halála után jelent meg.

31. §. *Sturm und Drang.*

A XVIII. század vége felé a szellemi élet nagy változásokon ment át. A fölvilágosodottság azon fáradozott, hogy a positiv vallás helyébe az ész vallása lépjen; a nevelés terén minden eddigi hagyományokkal szakítottak az emberek és a francia J. J. Rousseau tanai szerint a természethez tértek vissza; a művészetben új szempontok lettek mértékadók; a költészet terén, minden régi hagyomány és szabálytól eltekintve, az egyénnek korlátlan szabadsága érvényesült, eredetiséget, újat és egyéniséget kerestek mindenben és így keletkezett a költészet amaz iránya, melyet Sturm und Drangperiode név

alatt ismerünk. A költők a népdalt és a naiv Homeroszt, a homályos Ossiant és a zseniális Shakespearét utánozva iparkodtak új, minden szabálytól független műveket alkotni s e törekvésökben csakhamar túlmentek a szokásos határokon. Tehetséges írók e szertelenségökben szellemileg és testileg elpusztultak és csak a jellemileg erősek győzték le e lázas betegséget s munkásságuk nyugodtabb mederben folyt. Ennek az iránynak képviselői a következők:

1. Jak. Lenz († 1792-ben), tehetséges költő, kinek drámáiban a szertelenségek egymást érik; élete is féktelen lett, miután Strassburgot elhagyta, a hol Goethe baráti köréhez tartozott. 2. Maximilian Klinger, († 1831) szintén a színi költészet terén működött és szintén Goethe ifjúkori barátaihoz tartozott. Egyik színművének címe „Sturm und Drang“ s erről nevezi el az irodalomtörténet e korszakot; „Die Zwillinge“ című tragoe-diájával elnyerte a Hamburgban kitűzött pályadíjat. Faust's Leben, Thaten und Höllenfahrt című munkájában egyrészt az emberi rosszaság förtelmességei, másrészt a nemes czélokért való őszinte buzdulás található. 3. Friedrich Müller († 1825-ben) (Maler Müller néven ismeretes), szintén írt egy Faust című munkát, mely tárgyat e költők igen kedveltek. Ez a Faust telhetetlen az érzéki gyönyörök hajhászásában és Müller ebben és egyéb darabjaiban halmozza az undorító jeleneteket. Kevésbé nyilatkozik ez a hajlama idylljeiben. 4. Christian Schubert, († 1791), a leglángolóbb szabadságszeretettől indíttatva gyűlöletével megtámadta műveiben a fejedelmeket s azért 10 évig börtönben sínylett. Dalai és egyéb költeményeiben tehetséget árul el, de érzelmei hol túlzottak, hol üresek. Schubert művei Schillerre hatottak, a ki első műveivel szintén ezt az irányt követte. 5. Joh. H. Merck, szerkesztője volt a „Frankfurter gelehrte Anzeigen“ című folyóiratnak, e költői irány újságának, melybe Goethe is dolgozott, ki épúgy, mint Schiller, ifjúkori műveiben szinte az ép említett írók sorába tartozik. Végre még Herder is közéjük sorolandó, a ki úgyszólván ezt az irányt megindította.

32. §. Goethe és Schiller.

1. Joh. Wolfgang Goethe * Majna melletti Frankfurtban 1740. aug. 28-án; szülei tehetős polgárok lévén, gondosan neveltették, de azonfölül még szülővárosának szerencsés viszonyai is hozzájárultak ahhoz, hogy sokoldalú ismereteket, önálló nézeteiket nyerjen; így különösen a francia színi élet vonzotta őt, mely a francia katonákkal együtt a városba jött; figyelmét megragadta II. József koronázása és Frankfurt élénk kereskedelme. Tanulmányait 1765-ben a lipcsei egyetemen kezdte s ámbár tulajdonképen jogásznak készült, többet irodalommal, művészet- és természettudományokkal foglalkozott. Itt tette első drámai kísérleteit (Die Laune des Verliebten és Die Mitschuldigen), melyeket egészen francia modorban írt. Betegeskedése folytán hazatért 1768-ban és csak 1770-ben ment a strassburgi egyetemre, hogy jogi tanulmányait befejezze. Strassburgban, hol még orvosi és természettudományi föl-olvasásokat is hallgatott, megismerkedett Herderrel, a ki Goethe saját vallomása szerint szellemi és jellembeli fejlődésére nagy befolyást gyakorolt. Herder figyelmeztette a népköltészetre, a biblia költői tartalmára, Homerosra és Ossianra, valamint Shakespearre. A gyönyörű strassburgi székesegyház beható szemlélése művészi ízlését nemesítette, melyről tanuságot tesz egy értekezése, melynek címe: Von deutscher Baukunst. — Szerelmi viszonya Friderike Brionhoz, ama szép daloknak forrása lett, melyeket akkor írt és ezek képezik kezdetét az ő utól nem ért lyrikus költészetének, mely mindig való érzelmeken nyugodva az összes világirodalomban ritkítja párját. Frankfurtba visszatérve megismerkedett a 31 §-ban említett Merck-kel, kinek éles kritikája megóvta attól, hogy túlzásokban el ne merüljön, mint a 31. §-ban felsorolt költők, az úgynevezett lángelmék (Originalgenies), kiknek szellemében Goethe is írta első műveit. 1772-ben néhány hónapig jogi gyakorlaton volt Wetzlar-ban a Reichskammergericht irodáiban és onnan megint Frankfurtba ment, a hol 1773-ban első nagyszabású színműve „Götz von Berlichingen és 1774-ben első regénye „Leiden des jungen Werthers (levelek) jelent

meg. Még ugyanabban az évben jelent meg *Clavigo* (tragoedia) és *Stella* (színmű), néhány dalmű (Erwin und Elmire, Claudia von Villabella, die Fischerin) humorisztikus művek (Götter, Helden und Wieland; der Jahrmarkt zu Plundersweilern) dalok és balladák. Goethe életének első szakából (1748—1775), ifjúságából, két különösen nevezetes munkánk van: *Götz* és *Werther*. Mindkettőt a *Sturm* és *Drang* szellemében írta; az elsőben az őserőt, a másodikban a beteges sentimentalismust varázsolja elénk. E két mű egy csapásra híres emberré tette a fiatal Goethét; egész serege az utánczóknak iparkodott a nyomába lépni. A „*Götz*“ nyomában burjánzottak a lovagdarabok és regények, *Werther* a sentimentális regények hatalmas mennyiségét eredményezte. Goethe maga a *Werther* megírása által megmenekült a kor sentimentalismustól, mely őt is, mint kortársait fogva tartotta. E két mű megjelenése után Németország kiváló írói és emberei Goethehez szorosabb viszonyba lépni iparkodtak, így *Klopstock*, *Lavater*, a *physiognomus*, a két *Stolberg* gróf, kikkel Goethe utazást tett a Svájcba s végre *Károly Ágost*, weimari herceg, a ki Goethet 1775-ben Weimarba hívta, hol azóta állandóan lakott.

Goethe tartózkodása Weimarban és olaszországi útja (1775—1794) Schillerrel való együttműködéséig képezik életének és költészetének második szakaszát. Goethe a weimari udvarnál először mint a herceg vendége utóbb mint államhivatalnok tartózkodott. *Károly Ágost* barátságával tüntette ki a költőt, a ki fokról-fokra emelkedvén, a kis hercegség minisztere lett és *II. József* császártól nemességet is kapott. A weimari udvarnál ez időben már *Wieland* is tartózkodott, Goethe meghívására *Herder* is oda került és *Anna Amália*, az anya-hercegné, ki a szellemes embereket, az irodalmat, a művészetet rendkívül pártolta, udvari embereit is úgy választotta, hogy az említett nagy költőkön kívül a műkedvelő és műérett emberek egész raja vette körül az irodalom kiváló embereit, úgy hogy Goethe rendkívül kellemes és élénk életet élhetett. Költői tevékenysége azért eleinte csak kisebb arányú volt. Alkalmi költemények, dalművek szövege (*Lila*; *Scherz*, *List und Rache*; *der Triumph der Empfindlichkeit*, melyben saját *Werther*-jét gúnyolta); epigrammák, balladák

(der Sanger, der Fischer, Erlkönig), rhapsodiak és ódák (Das Göttliche; Grenzen der Menschheit, Prometheus; Mahomets Gesang; Gesang der Geister über den Wassern) és Briefe aus der Schweiz, melyek második utjarol szolnak: azok a művek, a melyek 1786-ig elkészültek. Irt ugyan még többet is, pl.: Iphigenie auf Tauris, prózában megkezdte Tassojat, de ezek és más művek csak olaszországi tartózkodása alatt nyerték azt a formát, a melyben ma olvassuk. Az egész idő alatt szorgalmasan a természettudományokkal is foglalkozott és az olasz ut előtti idő átmenetet képez, melyben Goethe a classicus irányhoz fordul s az ifjúságában művelt természetszerinti költészettől elfordul. Hivatalában és a társadalomban való sokoldalú elfoglaltsága nem elégitette ki költői lelkét s azért elhatározta, hogy egy időre hátat fordít Weimarnak. Elment 1786-ban Olaszországba és 1788-ig maradt ott. A benyomásokat, a melyeket ott nyert, egy prózai művében irta le, melynek czíme „Italienische Reise“ és egy költői „Römische Elegieen“ czimuben, a melyekben a Rómában átélt szép időt ünnepli. Ez a tartózkodás fordulópontot képez kolteszeteben; megismerte és megkedvelte a görögök és rómaiak irodalmát, muveszetet és ez időtől fogva minden művében egy bizonyos eszményi classicismusra törekedett, mely szerint nemes tartalmat a legnemesebb formába önteni iparkodott. Először is „Iphigenie auf Tauris“ czimu színművét ötös jambusokba szedte, idő, hely és cselekvés egységében, csekély szereplő személy alkalmazásában külsőleg közeledett a classicusok muveiehez; belso értéke a darabnak pedig azáltal emelkedett amazok fole, hogy a jellemek alapján idézi elő a darab megoldását. A darab 1787-ben jelent meg. Ugyanakkor fejezte be „Egmont“ czimu tragoediáját, melyben azonban a prózai formát megtartotta. 1789-bol való Torquato Tasso czimu színműve, melyben a költő és az allamferfu közti ellentétét élénken előadja. Mikor Olaszorszaghol visszatért, a francia forradalom okozta benyomásai jelentkeztek muveiben. E művek: Der Groscophta (Cagliostro történetéből), der Burgergeneral czimu vígjátékok; die Aufgeregten czimu színműve és „Unterhaltungen deutscher Ausgewanderter“ czimu novellái. Ebből az időből (1790) származik egy második olasz utazás alkalmával írt

„Venetianische Epigramme“ című műve. 1792-ben hercege kíséretében a porosz hadsereggel Franciaországba ment, mely hadjáratnak az élményeit „Campagne in Frankreich“ című művében írta le; épúgy résztvett Mainz város ostrománál (Belagerung von Mainz.) 1793-ban jelent meg Goethenek egy jeles műve „Reineke Fuchs“, hexameterekben írt állatepos, melylyel az addig megjelent német állateposok betetőzésüket érték.

Goethe működésének harmadik szakaszát képezi az a néhány esztendő (1794—1805), a melyben Schillerrel szoros barátságban élt és dolgozott. Eleinte, miután Goethe Schillernek fölszólítására munkatársa lett „die Horen“ című folyóiratának, melyben Goethe már említett római elegiái jelentek meg, levelezésben állottak egymással, 1799-től fogva pedig, mikor Schiller is Weimarba költözködött, mindennapi érintkezésök még szorosabbá tette barátságukat. Mindamellett, hogy irandó műveiket egymással megvitatták, mindegyik megmaradt egyéni felfogása mellett; Goethe reális költő, a ki az egyes esetből kiindulva, az általánosságig emelkedett, Schiller pedig idealista, a ki az eszményből kiindul s úgy ereszkedik le az egyes jelenséghez. — Sem „Die Horen“ folyóirat, sem a későbbben (1796-tól) megjelenő „Musenalmanach“, melyet szintén Schiller adott ki, nem talált a közönségnél pártfogásra, sőt a két költő heves támadások tárgya is lett. Ekkor mindketten szövetkezve, együtt érezve és írva, megjelentették (1797-ben a Musenalmanachban) „Xenien“ nevű epigrammaikat, melyekben a középszerű selejtes irodalmi folyóiratokat és műveket a leghevesebben megtámadták, gúnyolták és üldözték. E xeniak (vendégajándékok) megjelenése nagy vihart idézett elő és ellenfeleik sem késtek a két költőt kiméletlenül megtámadni. Ők a küzdelmet nem folytatták, hanem új művekkel lepték meg a világot. 1798-ban (a ballada év) hozott a Musenalmanach Goethe részéről (Schillertől lásd alább) balladákat és pedig: der Zauberlehrling, der Schatzgräber, die Braut von Korinth, der Gott und die Bajaderé. — Nem sokkal előbb (1796) befejezte volt Goethe egy terjedelmes regényét, a melyen már körülbelül 20 évig dolgozott: Wilhelm Meisters Lehrjahre, a melyben ecseteli, hogyan jut egy fiatal ember önállóságra a

művészet és az élet segítségével. A regény kevés cselekvést és igen sok elmélkedést tartalmaz. Goethe egyik remekműve 1797-ben hagyta el a sajtót; ez a mű „Hermann und Dorothea“ című polgári (idyllikus) eposa; e művecske egyszerű viszonyokat, egyszerű embereket mutat, de azáltal, hogy a francia forradalom képezi háttérét s egyszersmind egyes cselekvések indító okát, oly eposi jelleget ölt, hogy az eposirodalom mintái közé tartozik és hogy Schiller joggal állíthatta, hogy e mű az újabb költészet tetőpontját képezi. Minthogy a cselekvés német földön játszik, a jellemek a német nép egyes osztályainak jellemei, nemcsak művészeti, hanem nemzeti kincse is a németeknek. Goethe nem szünt meg soha a kis weimari udvari színház műsoráról gondoskodni s e szorgalmának köszönhetjük Voltaire francia író két tragoediájának, (Mahomet és Tancred) fordítását. Végre 1803-ból való egy színdarabja, melynek anyagát a francia forradalom szolgáltatta: Die natürliche Tochter. E mű egy tervezett triológiának első része.

Schiller halála, mely 1805-ben következett be, Goethe negyedik és utolsó működési szakának kezdete. „Epilog zur Glocke“ című versében emléket állított korán elhunyt barátjának és élte még hátralevő részében is folyton dolgozott, költői műveket és tudományos munkákat alkotva. 1808-ban jelent meg „Faust“ című tragoediájának első része, melyen már 1774-től fogva dolgozott, a Faust második (allegoriákban bővelkedő) része csak 1831-ben jelent meg s így méltán mondhatni, hogy Goethe e művén csaknem egész életén át dolgozott. Egységes szerkezetű mű nem lett, mert a költő több irányú fölfogása nyilatkozik meg benne. Főgondolata a műnek az, hogy a nemeslelkű ember, ha az igazságot keresi, tévedhet ugyan, de el nem vész, hanem visszatér a helyes útra. — 1808-ban kiadta: „Die Wahlverwandtschaften“ című regényét, a melynek tárgya az a küzdelem, melybe a szenvedély az erkölcsösség törvényével gyakran jut. — Aggkora küszöbén (1811) megírta önéletrajzát: Aus meinem Leben, Wahrheit und Dichtung, a mely azonban csak 1775-ig terjed. E évében nemcsak saját életét írja le, hanem az akkori irodalmi és művészeti viszonyokat is kitűnően jellemzi. — „Wilhelm Meisters Lehr-

jahre“ című regényének folytatása: W. Meisters Wanderjahre 1829-ben jelent meg. Utolsó költői műveiben mindinkább az allegoria felé hajlik, így pl. a „Pandora“ című be nem fejezett színművében; „Des Epimenides Erwachen“ című alkalmi darabjában; West-östlicher Divan című költemény-gyűjteményében (1819) és a Faust már említett második részében.

Hosszú munkás életét, mely alatt az összes műfajok terén alkotott, jeles, sőt tökéletes műveket teremtett, 1832-ben márczius 22-én fejezte be. Weimarban a hercegi sirboltban nyugszik, Károly Ágost és Schiller mellett.

2. Friedrich Schiller * Marbachban 1759. november 10 én. Az alsóbb oktatás befejeztével a ludwigsburgi katonai akadémián először theológiát, azután jogot tanult, de mikor Károly Jenő, württembergi herceg kivánságára a fiatal Schiller Stuttgartba az ottani intézetbe belépett, orvosi tanulmányokat tett. Ámbár az intézetben nagy szigorúság és katonai fegyelem uralkodott, s a tanulók alig érintkeztek a külső világgal, a kor nevezetes művei mégis kezökbe kerültek és Schiller megismerkedvén Klopstocknak Messiásával, Goethenek Götz- és Wertherjével, Leisewitznak Julius von Tarent-jával és Müller Faust-jával, végre Shakespeare munkáival Wieland fordításában: ezek fölkelítették érdeklődését a költészet iránt s felébresztették a benne szunnyadozó költői, kivált drámaírói tehetséget. Első kísérleteit (Der Student von Nassau és Cosmus von Medicis) maga semmisítette meg, hanem „Die Räuber“ című tragoediája, melyet még az intézetben 18 éves korában írt, mutatja, mily nagy költő, mindannak daczára, hogy a darab jellemei túlzottak, a világot még nem ismerte és egészen a Sturm und Drang költőinek hatása alatt áll. A darab 1781-ben jelent meg és 1782-ben adták elő óriási tetszés mellett Mannheimban. Mikor Károly Jenő herceg megtudta, hogy Schiller költői műveket ír, minden a költészettel való foglalkozástól és a külfölddel való érintkezéstől eltiltotta. Schiller erre elhatározta magát, hogy ott hagyja állását, hazáját, csakhogy költészetének élhessen és még 1782-ben Mannheimba menekült, ahol mint színházi költő alkalmazást remélt. Várákozásaiban csalatkozva, egy iskolatársa anyjához, Wolzogennéhez menekült Bauernbachba, Meiningen

közelében és ott egészen költészetének élt. A „Räuber“ című tragoediában megnyilatkozott Schiller szabadságszeretete, valamint az a fölháborodás, melyet az a körülmény szült benne, hogy a gonoszak gyakran győzedelmeskednek a jó embereken. Második darabja: *Die Verschwörung des Fiesko zu Genua* (1783) történelmi anyagot ölel föl, azonban sok kiforralatlan nézet és a valóságnak meg nem felelő jellem fordul elő benne. 1784-ben jelent meg polgári tragoediája: *Kabale und Liebe*, melyben az előkelő társadalmi élet romlottsága ellen kel ki. Időközben mint színházi költőt Mannheimba hívták s ott megkezdte „Don Carlos“ című tragoediáját, mely csak 1787-ben, jambusba szedve jelent meg. Ez a darabja politikai nézeteinek kifejezése; cselekvése nem egységes, mert eleinte II. Fülöp fia Don Carlos a darab hőse, utóbb ennek barátja, a politikai szabadságért lelkesedő Posa. Mind a négy darab és 1782-ben megjelent lyrai költeményeinek gyűjteménye (*Anthologie*) a lángelmék irodalmához tartozik. E munkákkal egyelőre vége szakadt Schiller költői tevékenységének. Maga érezte legjobban, mennyi ismeretre, mennyi tanulmányra van szüksége a költőnek s azért először a classicus ókort tanulmányozta, mely foglalkozása közben az ifjú heve mindinkább tért engedett a nyugodtabb megfontolásnak, a szenvedély a helyes mértéknek. E munkássága közben lefordította a görög Euripidesnek „*Iphigenie in Aulis*“ nevű szindarabját és a *Phoenissae* címűnek egyes részeit. Költeményei, melyeket ekkor írt: *die Götter Griechenlands* és *die Künstler* szintén a classicusokkal való foglalkozásának gyümölcseinek tekinthetők.

Megemlítjük még, hogy működésének e második szakaszában, mely 1785—1794 tartott, regényt is írt: *der Geisterseher*, melyet azonban soha sem fejezett be. Történelmi tárgyú szindarabjai felkeltették benne azt a vágyat, hogy a történelemmel behatóbban foglalkozzék és e törekvésének eredménye „*Geschichte des Abfalls der Niederlande*“ (1788) című történelmi munkája, mely mintegy a Don Carloshoz gyűjtött adatok bővebb feldolgozása. Emunkája alapján a jenaiegyetemre a történelem rendkívüli tanárának hívták meg s ezt az állását a következő felolvasással foglalta el: „Was heisst u.

zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?“ Több kisebb terjedelmű történelmi értekezés után megírta 1791–93-ig második nagyobb munkáját „Geschichte des dreissigjährigen Krieges“ és ennek befejeztével a Kantféle bölcsészet alapos tanulmányozására vetette magát, melynek gyümölcseként tekinthetők bölcsészeti és aesthetikai értekezései, melyekben a Kant által felállított eszméket tovább fejleszteni iparkodott, a mennyiben a művészetre, a szépre és az erkölcsstanra vonatkoznak. (Über den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen; über tragische Kunst; über Anmuth und Würde; vom Erhabenen; Briefe über aesthetische Erziehung des Menschen; über naive und sentimentalische Dichtung). Ezek az értekezések részint a „Neue Thalia“, részint már „Die Horen“ című tudományos folyóiratában jelentek meg. Schillernek már említett felszólításától, melylyel Goethe munkatársul nyerte folyóiratához, kezdődik munkásságának harmadik és legtermékenyebb szakasza, mely 1794-től — 1805-ben bekövetkezett haláláig tart. A „Horen“ folyóiraton kívül Schiller még költői évkönyvet is adott ki 1796–1800, a melyben Goethe balladáit mellett Schillernek ragyogó nyelvezetű románczái is megjelentek (1797–98) (der Taucher, der Ring des Polykrates, die Kraniche des Ibykus, Ritter Toggenburg, der Gang nach dem Eisenhammer, der Kampf mit dem Drachen, die Bürgerschaft). Már Goethe étetrajzában említettük a Xeniakat, melyben a két költő vállvetve az irodalmi közepszerűség ellen síkra szállott. 1799-ben fejezte be Schiller három részre osztott Wallenstein tragoediáját s így visszatért arra a mezőre, a hol a legtöbb babért nyerte. Az 1800-ban megjelent Wallenstein részei I. Wallensteins Lager, mely a hatalmas tragoedia előhangját képezi, feltárván előttünk Wallenstein katonáinak felfogását és nézeteit. II. Die Piccolomini, a tragoedia előkészítése, a mennyiben Piccolomini, Wallenstein legbensőbb embere, árulást kész elkövetni Wallenstein ellen. III. Wallensteins Tod, melyben Wallenstein a császár ellen a svédekkel szövetséges és Piccolomini megbízottja által erőszakos halállal kimulik.

A Musenalmanachban két nagyobb költeménye jelent meg 1799-ben t. i. „das eleusische Fest“, mely

az emberiség polgáriasodását ecseteli és „das Lied von der Glocke“ a családi és nyilvános élet gyönyörű képekbe fűzött lefolyása. Ebben az évben állandó lakhelyül választotta Weimart, a hol a színház igazgatására befolyt és ennek következtében a legnagyobb buzgalommal irt és fordított szindarabokat. 1801-ben jelent meg „Maria Stuart“ a skót királyné tragoediája; a költő lefordította Shakespeare „Macbeth“-jét, mert a weimari herceget az angolok színiirodalmának akarta megnyerni. 1802-ben írta „Die Jungfrau von Orleans“, eine romantische Tragoedie, a melyben a hazaszeretetet dicsőítette. 1803-ban megjelent „Die Braut von Messina“ című tragoediája, melyben a régiek mintájára a kórust alkalmazta s a végzet hatalmát szerepelteti. E darabja elején egy értekezés olvasható „Über den Gebrauch des Chores in der Tragoedie. Két utóbb említett tragoediája új irodalmi irányoknak adott életet: die Jungfrau von Orleans a romantikus költészet, — die Braut von Messina, a végzet-tragoediáknak egyik kiinduló pontja. Ebben az időben fordította le az olasz Gozzi darabját: „Turandot és a francia Picard két darabját „der Parasit“ és „der Neffe als Onkel.“ Schiller utolsó és a Wallenstein mellett legjelesebb alkotása történelmi mondákon alapuló színműve: Wilhelm Tell (1804), melyben a szabadság és az emberi jogok eszméjét ünnepelte. E tárgyra Goethe figyelmeztette barátját; Goethe maga eposnak szánta az anyagot. Schiller megnézte még Berlinben Tell-jének és néhány más színművének előadását, megírta „die Huldigung der Künste“ című ünnepi játékát, lefordította a francia Racine „Phaedra“-ját és befejezetlenül hagyta az utókorra „Demetrius“ az orosz trónkövetelő tragoediáját. Meghalt 1805-ben május 9-én, miután már hosszú időn át sokat betegeskedett és szenvedett volt.

33. §. *A classicusok kortársai.*

A két nagy költő mellett sok más költő működött és a mi feltűnő, nem azok szellemében, a mit már a Xeniak is bizonyítanak, hanem más, helylyelközzel ellentétes irányban. A költői műfajok közt leginkább a lyrát, a regényt és a drámát művelték

és ebben az egymásutánban fogunk róluk röviden szólani. A lyrikusokról már a 29. §. volt szó, a mennyiben Matthisson, Salis-Sewis, Tiedge és Hebel működését röviden említettük, a mennyiben a Hainbund irányával megegyeztek. A kortársakhoz még tartoznak e téren: Friedrich Hölderlin (1843), a ki mély érzelmű lyrai költeményeket írt, melyekben Schiller ifjúkori verseinek hatása meglátszik. Joh. Gottfried Seume († 1810;) lyrai költeményei változatos szenvedésekben gazdag életének (Spaziergang nach Syrakus) hű képét nyújtják. Wilhelm Müller († 1827), dalai természetesek, érzelemteljesek s általános elterjedésnek örvendtek. — Lieder der Griechen című gyűjteményében a görög szabadságharczot örömmel üdvözli és jó kívánataival kíséri. — A regényirodalmat új irányokba terelte Goethe Götz-je és Werther-je, a mennyiben lovag- és sentimentális regények egész tömege jelent meg; Schillernek „Räuber“ című drámája életre keltette a rablóregényeket, azonfölül még történelmi és családi regények is jelentek meg sűrűn. Az írók közül a következőket említjük: Joh. Jak. Engel († 1802) egy családi regényt írt: „Lorenz Stark“; Theodor Hippel († 1795) költői kedélylyel kissé formátlan regényeket írt (Kreuz und Querzüge des Ritters A bis Z); a legkiválóbb író **Jean Paul Friedrich Richter** († 1825-ben), Goethe mintájára oly regényeket írt, melyek bizonyos művelődési kérdésekkel foglalkoznak; előadása a sentimentális (érzelgős) és humorosnak vegyüléke, mely korában nagy tetszést aratott. Főmunkája: die Flegeljahre; azonkívül fontosabbak: Hesperus, Titan, Quintus Fixlein, Siebenkäs oder Blumen- Frucht- und Dornenstücke; die unsichtbare Loge stb. Komolyabb munkáihoz tartoznak: Levana, neveléstan. Vorschule der Aesthetik.

A dráma terén is lovag- és rablódarabok divatoztak, melyek szintén Schiller és Goethe ifjúsági műveinek utánzásai; azonban a két nagy költő érettebb és jelesebb munkáit épenséggel nem kedvelték sem a költők, sem a nézőközönség s azért a drámairodalom részben az u. n. erkölcsös szindarabokat, a családi képeket művelte, részben a vígjátékot és a bohózatot, a melyeknek tréfái a közönséget jobban vonzották, mint Schiller és Goethe

fennkölt és classicus nyelve. A drámairók közt kiválóbbak: Aug. Wilh. Iffland († 1814), a berlini kir. színházak igazgatója, a családi érzelgős darab kiváló művelője; darabjait (Verbrechen aus Ehrsucht, der Spieler, die Jäger) felváltva és vetekedve Schiller darabjával adták elő 1790—1800 közt Berlinben. August von Kotzebue († 1819), sok megindító színmű és bohózat szerzője: minden nemesebb cél hiányzik darabjaiban, úgy mint Iffland csak a színi hatásra dolgozott s a német színpadon évtizedeken át csaknem kizárólag az ő darabjait adták. Hírnevesebb színdarabjai: Menschenhass und Reue; Die Hussiten vor Naumburg; vígjátékai: Pagenstreiche, die deutschen Kleinstädter, die beiden Klingsberg. Schiller hatása nemes irányban érezhető két bécsi költőnél, a Collin testvérek-nél. Heinrich J. von Collin írta: Regulus, Coriolan; Math. von Collin írta: Friedrich der Streitbare; Bélas Krieg mit dem Vater című darabokat, melyekben nemes hazafiság nyilatkozik.

34. §. *A romantikus iskola; rokon törekvésű költők. Ellenfeleik.*

Egyrészt Goethe és Schiller classicismusával szemben, másrészt a sentimentális lyrával és a költői ihlettség nélkül szükölködő drámairodalommal szemben, keletkezett a XIX. század küszöbén egy költői irány, melyet a romanticismus neve alá foglalunk. Ennek az iránynak követői tárgyaikat a német középkorból, keleti s nevezetesen a román (latin származéknyelvű) költők műveiből merítették. Műveikben, a melyek többnyire utánzások és fordítások, a kedély győz a hideg fölvilágosodottságon, titkos, sejtelmes vonások találhatók a romantikusok műveiben, a kiket különösen a katolikus román népek irodalma vonzott és utánzásra ösztönzött. A romantikusok érdemei tehát, hogy az ó- és középkori német irodalom iránt érdeklődést keltettek, hogy a német népmondákat-, dalokat és legendákat összegyűjtötték, hogy olasz (Dante, Petrarca, Boccaccio), spanyol (Calderon, Cervantes, Lope de Vega) és angol költőket, nevezetesen Shakespearet az eredeti versmértékekben lefordították, hogy a keleti

mesevilág kincseit feltárták és az irodalmi és nyelvészeti tanulmányoknak nagy lendületet adtak. Igaz, hogy az idegen minták utánzása az eredetiség rovására történt, igaz, hogy a mysticismus erőt vett rajtuk, hogy az allegoriának, a symbolumnak tulságos sok hely jutott műveikben és a sokféle minta folytán semmi főelv nem érvényesülhetett. A romantikus iskola költői: 1) Friedrich von Hardenberg költői nevén Novalis († 1810); tehetséges lyrikus, világi és egyházi dalai mély érzelműek, tele mystikus vonatkozásokkal. 2) August Wilhelm von Schlegel († 1845) és 3) Friedrich von Schlegel (1829) a romantikus iskola vezetői. Aug. Wilh. v. Schlegel 1798 óta Jenában az irodalom tanára volt is eleinte Goethe és Schiller műveit méltányolta, utóbb elfordult tőlük és „Athenaeum“ című folyóiratában középpontot teremtett a romantikus iskolának. Sokoldalú költői munkássága (ódák, elegiák, románczok, dalok, glossák, terzinák és sonetták) mellett, fontosabb kritikus és irodalmi tevékenysége és különösen mint fordító a tökéletesség nagy fokát érte el. Berlinben felolvasásokat tartott szépirodalomról és művészetről, Bécsben pedig a színi művészet- és irodalomról. Kiadott egy „Indische Bibliothek“ című vállalatot. Legjelesebb munkássága azonban a fordítás. Átültette Calderon színműveit a spanyolból és Shakespearet az angolból, mindegyiket az eredeti versmértékben és azóta oly nagy Shakespeare tekintélye a németek előtt. — Friedrich von Schlegel is tanulmányozta úgy, mint bátyja, a régi classicus és az ókeleti nyelveket (sanskrit) és szintén mint költő (s pedig mint lyrikus, regény- és drámairó) és mint felolvasó működött. Leghíresebb felolvasásait Bécsben tartotta: „Geschichte der alten und neuen Litteratur“ cím alatt, és „Über die Sprache und Weisheit der alten Inder“ című művecskéje megindította az indus nyelv tanulmányozását Németországban.

4) Ludwig Tieck († 1853), a romantikus iskola legtehetségesebb költője, ámbár ő is mint kritikus szerepelt (dramatische Blätter). Lyrai költeményein kívül mint regényíró kiváló (Abdallah, William Levell, Franz Sternbalds Wanderungen, a mely Goethe Wilhelm Meister-jéhez rokon). Vígjátékaiban a gúny is szerepel, a mennyiben majd a

rablóregények ellen fordul (Blaubart), majd Iffland és Kotzebue működését korbácsolja (Der gestiefelte Kater), majd a fölvilágosodottság ellen küzd, mely az érzelmeket kizárja (Prinz Zerbino). Színművei (Kaiser Oktavianus, Fortunat) csak átdolgozások. Novellái a német irodalom jeles munkái közé sorolandók (das Dichterleben, der Tod des Dichters, der Aufruhr in den Cevennen.) — „Phantásus“ című művében a német monda és mesevilágot gyűjtötte egybe, mint fordító Cervantes Don Quixote című regényét honosította meg Németországban és még néhány Shakespeare-féle darabot is ültetett át németre. — 5) Clemens Brentano és Ludw. Achim von Arnim, nem annyira saját, a romantika szellemében írt műveikkel, mint egy gyűjteményes munkával hatottak korukra. E munka címe: Des Knaben Wunderhorn, mely a régi német népdalok gyűjteménye.

Az epos terén nevezetes Ernst Schulze († 1817) két romantikus eposa: die bezauberte Rose és Caecilie. A dráma terén a romanticismus főképviselője: Heinrich von Kleist († 1811). Színművei, die Familie Schroffenstein, das Käthchen von Heilbronn, die Hermannsschlacht, Prinz Friedrich von Homburg sok tekintetben túlzottak, ámbár a jellemzésben megállják a helyet. „Der zerbrochene Krug“ című vígjátéka a legsikerültebb alkotása; prózai elbeszélései is vannak, melyekben szintén rettentő tárgyakat dolgozott fel. Michael Kohlhaas című elbeszélése jeles korrajz a reformatió idejéből. — Karl Leberecht Immermann († 1810), első színműveiben teljesen a romantikusok híve (das Thal von Ronceval, Cardenio und Celine), a mennyiben hajmeresztő gonoszságokat csak úgy halmoz bennök; későbbben történeti darabok írásához fogott (Friedrich II., Trauerspiel in Tirol); regényeket is írt „die Epigonen“ és a különösen sikerült Münchhausen címűt; eposokat: Tristan und Isolde és Tulifantchen, mely utóbb nevezett munkák drámáinál sokkal értéke-
sebbek.

A romanticismusból vették eredetüket az úgynevezett végzet-tragoediák is, a melyekben a hős saját bűnén kívül valamely átok folytán tönkre megy.

Az első e nemű darabot írta: Zacharias Werner († 1824). „Der 24. Februar“ nevű műve az első végzet-tragoedia. Adolf Müllner († 1829).

„Der 29. Februar, die Schuld“ nevű darabjaiban is ugyanaz a titkos, kérlelhetetlen végzet teszi tönkre az ártatlanokat. Még ide számítandók: Ernst von Houwald († 1845) das Bild és Fluch und Segen és Franz Grillparzer († 1871) die Ahnfrau című darabjai. Végre még a regényirodalomban is föllelhető a romantikusok befolyása (pl. Kleistnél is). E. T. Amadeus Hoffmann († 1822) pl. Elixiere des Teufels és Nachtstunden című regényeiben; egyéb műveiben nyugodtabb az előadás és a felfogás (pl. die Serapionsbrüder, Meister Martin, der Artushof stb).

A romantikusokhoz számítandók még egyes műveik alapján Adalbert von Chamisso († 1838), ki „Peter Schlemihls wundersame Geschichte“ című humoros meséjét a romantikusok szellemében írta. Egyébként jeles lyrikus, különösen pedig költői elbeszéléseiben (Salas y Gomez, der Stein der Mutter) kiváló. Az olasz terzinát ő alkalmazta először (pl. die Kreuzschau). A románcznak humoros színezetet kölcsönzött (pl. Tragische Geschichte).

Josef Freiherr von Eichendorff († 1857), a ki maga-magát már új-romantikusként mondja; novellái, drámái, regényei sok kalandos és phantastikus dolgot tartalmaznak, igaz érzelmekben nem szegény. Lyrája kiváló. Éppen úgy kitűnik lyrai alkotásaival.

Josef Freiherr von Zedlitz († 1862), a ki az olasz canzonát honosította meg Németországban, „Todtenkränze“ című elegiáiban. Meséje, das Waldfräulein igen kedves olvasmány, Calderon nyomán írt tragédiái azonban nem önállóak.

Friedrich de la Motte-Fouqué († 1843-ban) korának kedvelt írója, ki drámáiban az északi hőskort kereste fel (Sigurd, der Schlangentöchter), regényeiben a lovagok és énekesek korát (der Zauber-ring); Undine című meséje legjelesebb terméke. Lyrája lendületes a „Kriegslieder“ és „Lieder auf die Königin Louise“ című gyűjteményeivel már azoknak a költőknek sorába való, a kik a Napoleon elleni szabadságharcra lelkesítették a németeket.

Ilyen költő van több; a már említettek közt Kleist, Fouqué és a két Stolberg gróf és azonkívül 1. Ernst Moritz Arndt († 1860) Napoleonnak és a francziáknak halálos ellensége, kit a nagy hódító ki is űzött hazájából; kifejezést adott annak a hősi

elszántságnak, mely Napoleon hatalmát megtörte. *Lieder für Deutsche, Kriegslieder der Deutschen, Deutsche Webrlieder* című gyűjteményei hazaszeretettől lángolnak és nagy részök van a szabadságvágy tüzeinek élesztésében. 2. Theodor Körner († 1813) dalai, melyek „Leier und Schwert“ címmel jelentek meg, még népszerűbbek voltak mint Arndtéi; minden szépért, különösen hazáért és szabadságért buzdúl és hősi halálával bebizonyította, hogy dalai nem voltak üres szavak.

Körner a dráma terén is működött; irt vígjátékokat Kotzebue nyomdokaiba lépve (*der grüne Domino, der Vetter aus Bremen*) és szomorújátékokat, a melyek Schiller mintájára készültek (*Rosamunde, Zrinyi*, melyet legjobb alkotásának tartanak.)

3) Max von Schenkendorf († 1857.) *Vaterlandslieder* című dalaival foglal helyet a szabadságharcz költői közt, ámbár nyugodtabb hangjával nem hatott annyira mint Arndt és Körner. Némely művével ide tartozik még 4) Friedrich Rückert († 1866.) Álnév alatt adott ki 1814-ben „*Deutsche Gedichte*“ című gyűjteményt, melynek legkiválóbb versei „*Geharnischte Sonette*“, melyekben a hazaszeretet és a Napoleon elleni gyűlölet erősen lobog. Még a „*Kranz der Zeit*“ című lyrai dalok is ide valók. — Egyéb munkái már nem ily irányúak. Vannak nevezetesen szerelmi dalai (*Liebesfrühling*) és egyéb dalok, melyek igaz érzelműek; sok költeményében a tanító irány felé hajlik és efféle költeményeket tartalmazznak „*Spruchartiges und Vierzeilen*“ és „*die Weisheit des Brahmanen*“ című munkái. Az elbeszélő költészet terén vannak tőle: *Rostem und Sohrab*, és *Nal und Damajanti* eposok, keleti tárgygyal, és éppen a keleti költészet utánzása és megbonosítása Rückert egyik főérdeme, a mely téren „*die Makamen des Hariri*“ című fordítása az arabs nyelvből, *Sohi-king* nevű kínai dalkönyve, kiváló fordítási, verselési és nyelvbeli ügyességének kiváló példája.

A romanticismus ennyi különféle elágazásának megbeszélése után hátra van még, hogy a romantikusok ellenfeléről is megemlékezzünk. August Graf von Platen-Hallermünde († 1836.) Egyideig a drámairodalom terén buzgólkodva, ő is a romantikusok nyomdokaiban haladt, de csakhamar

ellenük fordult és különösen a végzettragoedia-írókat üldözte gúnynyal tele vígjátékaiban, melyek elseje „die verhängnisvolle Gabel,” Werner és Müllner ellen, másodika „der romantische Oedipus“ Zimmermann darabjai ellen irányúl. Lyrai verseiben útolnemért ügyességgel kezeli az európai és keleti idegen formákat (ghasele, ritornell, sonetta stb.): gondolatai komolyak és mélyek; az elbeszélő költészet egy keleti mesét köszönhet neki „Die Abbasiden,” 9 énekben, melyben Harun al Rashid kalifa kalandjait tárgyalja.

35. §. *A sváb költők.*

1) Ludwig Uhland (1787—1862) körül csoportosult néhány württembergi születésű költő, a kik mindnyájan azon voltak, hogy nemzeti tartalmat és háttért adjanak műveiknek. Leginkább a dalt és a költői elbeszélést művelték. Uhland maga a dráma terén is működött (Ernst von Schwaben, Ludwig der Bayer), de nincsen benne drámatikus erő és élet. Annál sikerültebbek dalai, melyek közül nem egy a nép ajkára ment át, és balladáit és románczait, a melyeknek az anyagát a német és különösen a sváb lovagok életéből merítette (des Sängers Fluch; schwäbische Kunde; der Schenk von Limburg; Graf Eberhard der Rauschebart.) Tudományos munkáiban is a német középkori irodalommal foglalkozott (Schriften zur Geschichte der deutschen Dichtung und Sage.)

2) Gustav Schwab († 1850), szorosan Uhlandhoz csatlakozott, de híjjával van annak a költői tehetségének. Ő is az elbeszélő műfajt kedvelte (das Gewitter, der Reiter u. der Bodensee).

3) Justinus Kerner († 1882), dalok és költői elbeszélések szerzője; egyes költeményeiben a borzalmas elem túlsúlyra vergődik, költeményeinek alaphangulata általában nyomott és szomorú.

4) Eduard Mörike († 1875), kiváló lyrikus tehetség; novellákat is irt, melyek igen sikerült alkotások (Mozart auf der Reise nach Prag, Maler Nolten).

5) Wilhelm Hauff († 1827), néhány kedves dala mellett leginkább a széprózái elbeszélésben

tünt ki (Lichtenstein regény; Memoiren des Satan, Phantasien im Bremer Rathskeller, mesés novellák). Ámbár nem a sváb költőkhöz tartozik, mégis itt említendő, mint Uhland és Kerner jó barátja, Németország legkiválóbb költője: Annette von Droste. Hülshoff († 1848.) Gedichte, letzte Gaben, Haidebilder, különösen pedig: das geistliche Jahr című versgyűjteménye, mely vallásos érzést árul el, ha mindjárt itt-ott komor a hangulata.

36. §. Az ifjú Németország.

Az 1830-iki év nemcsak politikai, hanem irodalmi forradalmat is idézett elő. Az irodalomban t. i. a classicus és különösen a romantikus iránynyal ellentétben oly irány keletkezett, a mely ideális czélok mellőztével, a vallási, politikai és társadalmi állapotokkal foglalkozott, tökéletlenségüket megtámadta, elégedetlenségét fejezte ki; ez által közelebb hozta a költészetet az élethez, elégedetlensége azonban csakhamar bizonyos világfájdalommá nőtt és a költészet a politikai pártok szolgálatába is szegődött. E törekvések élén állott Ludwig Börne († 1837.) igen kiváló kritikus és ujságíró; élcz és gúny jellemzik munkáit (Briefe aus Paris; der Esskünstler, életkép; Menzel, der Franzosenfresser). — Költői tehetségre nézve legkiválóbb Heinrich Heine († 1856.) Tragédiái után, melyek még a romanticismuson alapszanak, maró gúnynyal a romantikus iskola ellen fordult és lépten nyomon megtámadta. Legjobb műve „Buch der Lieder“ címűlyrai versei, melyekben igen sok szép dalát lehet olvasni, melyek hatását azonban hamar tönkreteszi a gúny és az ironia, mely hozzájuk fűződik. Romanzero románcz gyűjtemény. — „Reisebilder“ című próza, művében jeles stilstának mutatkozik. Atta Trolli ein Sommernachtstraum és Deutschland ein Wintermärchen cz. műveiben Németország mystikusait romantikusait és egyáltalában irodalmi állapotait gúnyolja. Az említett két íróhoz csatlakozott az „ifjú Németország.“ Ezek az írók, hasonlóan a „Sturm und Drang“ íróihoz, az irodalom felvirágzását attól remélték, hogy az író minden eddigi

szokás alól felmentve, féktelenül bolyongtatja képzeletét; e nézeteiket a német ifjúsággal akarták megkedveltetni és mintegy hozzá intézték műveiket. Ezekhez az írókhoz számíthatók: Heinrich Laube († 1884), eleinte regényekben („das neue Jahrhundert és das junge Europa“ a politikai felkeléseket dicsőíti, utóbb a drámai irodalom terén kiváló munkásságot fejtett ki (Graf Essex, die Karlsschüler, Gottsched u. Gellert). Mint színigazgató és emlékirataival a német színpad fejlesztése és nemesítése körül nagy érdemeket szerzett.

Karl Gutzkow († 1878); a regény és a dráma terén működött (regényei: die Ritter vom Geiste; der Zauberer von Rom; drámái: der Königsleutenant; Zopf u. Schwert; das Urbild des Tartüffe; Uriel Acosta) és mindkét téren maradandó értékű műveket hozott létre. A politikai élet jelenségeit is tették egyes műveik tárgyává: Georg Herwegh (1870), Gedichte eines Lebendigen és Heinr. Aug. Hoffmann von Fallersleben († 1874), unpolitische Lieder; Ferdinand Freiligrath († 1876.) Glaubensbekenntniss; Anastasius Grün (Auersperg Antal, gróf † 1876.) Nikolaus Lenau († 1850) kikerül még alább lesz szó.

37. §. A XIX. század második fele.

Az utolsó ötven év irodalma igen sokoldalú és változatos. Míg az 1848-iki év politikai lyrát teremtett, a viszonyok lecsillapodtával nyugodtabb hangulat kezdett az irodalomban is lábra kapni; vannak az elbeszélő költészet terén számottevő munkák, hanem a legnagyobb élet a regény- és novellairás terén, valamint a drámában buzog. Föl fogjuk tehát sorolni először a lyrikusokat, azután az eposírókat végre a regény és dráma művelőit.

Lyra. 1. Heinr. Aug. von Fallersleben († 1874-ben), bor-, vándor-, tavaszi és gyermekdalok szerzője; kiváló nyelvbuvár.

2. Ferdinand Freiligrath († 1876): lyrájában meleg érzelmek szólalnak meg; elbeszélő költeményeiben más világrészek (tenger, pusztaság) viszonyait szereti kiszínezni. 1870/1 újra hazafias dalokkal lépett a nyilvánosság elé. Jeles műfordító (francia és angol műveket fordított).

3. Friedrich Bodenstedt († 1892) is a keleti életet tette dalai tárgyává „Lieder des Mirza Schaffy“ és „Aus dem Nachlasse Mirza Schaffys“ című gyűjteményeiben. Lefordította Shakespeare sonettáit és az orosz Puskin műveit.

4. Anastasius Grün († 1876); művei „Spaziergänge eines Wiener Poeten (politikai dalok); „Schutt“ (elbeszélő és lyrai versek), „der letzte Ritter (románzczyűjtemény I. Miksa császárról); humoros irányú „Der Pfaff vom Kahlenberge“ című elbeszélő költeménye.

5. Nikolaus Lenau (tulajdonk. N Nimbsch von Strehlenau) (1850). Költészetének alaphangulata a melancholia. Legjelesebb dalai: Schilflieder; továbbá: Polenlieder; új tárgyakként a magyar alföldi életet és hangulatot vitte dalaiba, minthogy Magyarországon született. Nagyobb elbeszélő művei: „Savonarola“ és „die Albigenser“; drámai töredék: Faust.

6. Emanuel Geibel († 1884); egyike a legkiválóbb német lyrikusoknak (Juniuslieder) 1870/71-ben irt „Kriegslieder“ és „deutsche Siege“ című hazafias költeményeket. A drámát is művelte (Brunbild és Sophonisbe) és a fordításban kiváló.

7. Adolf Friedrich Graf von Schack († 1895), finom érzésű lyrikus, a ki a költészet minden egyéb fajtát is művelte. (Nächte des Orient, Weihegesänge, lyrai művek: durch alle Wetter, regény; Lothar, elbeszélő költemény; Timandra, Heliodor, dramatikusan művek; a perzsa eposz „Schah Name-t“ ielesen lefordította ill. feldolgozta németül).

A lyra terén működők nagy számából még kiemeljük a következőket Otto Roquette († 1896), Rebenkranz, Idyllen; Leopold Schefer († 1862), Laienbrevier; Julius Mosen († 1867). August Kopisch (1853) Allerlei Geister.

Epika. Az elbeszélő költészetet részben a lyrai költők is mivelték (pl. Schack, Lenau, Grün, Geibel és mások) azonkívül még a következőket említjük: 1. Ladislaus Pyrker von Felső-Eőr († 1847) művei: „Tunisiás“; V. Károly tunisi hadjáratáról, „Rudolf von Habsburg“; „Perlen der heiligen Vorzeit“ (bibliai tárgyú eposok). 2. Karl Simrock († 1876), saját balladáin kívül a középkori német eposokat újfelnémet nyelvre fordította le ill. dolgozta át. 3. Julius Mosen († 1867), epikus művei: Ritter

Wahn és Ahasver; drámai művei: Heinrich I., Otto III., Cola Rienzi, Bernhard von Weimar. 4. Otto Roquette (1896) Waldmeisters Brautfahrt, mese; azonfölül regényt (Buchstabierbuch der Leidenschaft) novellákat és drámákat is irt. 2. Gottfried Kinkel († 1883), Otto der Schütz, rajnavidéki monda, der Goldschmied von Antwerpen. 6. Hermann Lingg terjedelmes epost irt: die Völkerwanderung. 7. Wilhelm Jordan, die Nibelunge, a régi monda új feldolgozása. 8. Victor von Scheffel († 1886). „Der Trompeter von Säckingen“ című munkája a jelenkor egyik legolvasottabb elbeszélő költeménye; „Ekkehard, eine Geschichte aus dem X. Jahrhundert“, regény, melynek keretében a régi latin Waltharilied le van fordítva németre. Frau Aventiure, a középkori Minnegesang utánzása; Gaudeamus, lyrai és humoros versek.

9. Robert Hamerling († 1889). Mély gondolatokkal tele elbeszélő munkái: Ahasver in Rom, der König von Sion; satirikus eposa: Homunculus. Van műtörténeti regénye: Aspasia; drámája: Danton und Robespierre.

10. Julius Wolf (* 1834), eposai: Der Rattenfänger von Hameln; der wilde Jäger; der Tannhäuser, Fahrende Schüler. Van történeti regénye is: der Sülfmeister. Eposaiban a lyrai verseknek is tud helyet szorítani. 11. Rudolf Baumbach (* 1841) elbeszélő költeményei: Hilde und Horand; Zlatorog, krajnai monda. Elbeszéléseket prózában is irt (Trug-Gold) és a lyrát is nagy ügyességgel műveli (Lieder eines fahrenden Gesellen, Thüringer Lieder.) 12. Friedrich Wilhelm Weber († 1894). Az elbeszélő költészetet gazdagította: „Dreizehnlinden“ című epósával; a lyrát: Gedichte és Herbstblätter című gyűjteményével. 13. Maria delle Grazie feldolgozta eposban a francia forradalmat „Robespierre“ című munkájában, vonatkozásokkal a sociális viszonyokra.

Regény. A jelenkor legkedveltebb műfaja, melyet az utolsó 50 év óta szorgalmasan műveltek. A történeti regénytől kezdve minden faj talált hivatott művelőre és a következőkben csak a legjelesebbeket fogjuk megnevezni. 1. Charles Sealsfield (Ant. Karl Postel) († 1864), megalapítója a

néprajzi regénynek (der Legitime und der Republikaner). 2. Friedrich Gerstäcker († 1872), bejárta az egész világot és tapasztalatait néprajzi regényeiben felhasználta (pl. die Flusspiraten des Mississippi). 3. Gustav Freytag († 1895), írt társadalmi regényt: Soll und Haben és die verlorne Handschrift; történelmi háttérrel ellátott regénysort: die Ahnen; vígjátékot: die Journalisten, drámát (die Fabier) és a dráma elméletéről. 4. Berthold Auerbach († 1882) a falusi életből vett novellákat írt (Schwarzwälder Dorfgeschichten; Barfüssele; Josef im Schnee; Edelweiss.) Ilyen falusi históriák csakhamar mindenhol keletkeztek és egyes írók dialektusukban írták, így pl. K. P. Rosegger (* 1843), Franz von Kobell († 1880) (Geschichten), Karl Stieler; különösen kiválók az alnémet dialektusban Klaus Groth (* 1819) és Fritz Reuter († 1874), az utóbbinak elbeszélései kitűnő humorral telvék (Olle Kamellen, ut mine Stromtid). 5. Wilibald Alexis († 1871), a történelemből merítette egyes regényeit, melyeket jó humorral fűszerezett (die Hosen des Herrn von Bredow). 6. Wilhelm Rabe (* 1835), művei: der Hungerpastor, Schüderump. 7. Friedrich Spielhagen (* 1829) a jelenkor legtermékenyebb regényírója, liberális irányú művei: Problematische Naturen, Hammer und Ambos, Sturmflut stb. 8. A művelődéstörténeti háttérrel alkalmazza regényeiben Georg Ebers (* 1837) regényei Egyiptomra vonatkozó és egyéb tudományos kutatásainak egyik hajtását képviselik: Uarda, eine ägyptische Königstochter; Homo sum; der Kaiser stb. 9. Felix Dahn (* 1854) Ein Kampf um Rom című tört. regényt írta. 10. A novella-irodalom legkiválóbb művelője Paul Heyse (* 1830) a ki igen sok finom kivitellű novellával és regényeivel még mai napig is örvendezteti honfitársait. 11. W. H. Riehl (* 1823), művelődéstörténeti novellákat írt. 12. Gottfried Keller († 1890) die Leute von Seldwyla, novellagyűjtemény; der grüne Heinrich regény. 13. Konr. Ferd. Meyer (* 1825), der Heilige, Jürg Jenatsch. 14. Theodor Storm († 1888) aquis submersus, Chronik von Grishuus.

A dráma. Az utolsó ötven év költői csaknem mindannyian a drámát is művelték. A legkiválóbb köztük: 1. Franz Grillparzer († 1871) a kit már a végzettragoediánál említettünk; többi műveiben

elhagyta ezt az irányt és maradandó értékű drámákat írt: Sappho, das goldene Vliess, Ottokars Glück und Ende; der Traum ein Leben; ein treuer Diener seines Herrn (Bánk-bán); ein Bruderzwist in Habsburg. 5. Fr. Hebbel († 1865), die Nibelungen (trilogia); Maria Magdalena, polgári szomorójáték, melylyel útját egyengette a mostan divatos realizmusnak; 3. Otto Ludwig († 1865), die Makkabäer, der Erbförster, mely darab szintén a modern irányt előkészítette; 4. Friedrich Halm (Ant. Freiherr von Münch-Bellinghausen) († 1870). Griseldis, der Sohn der Wildniss, der Fechter von Ravenna. 5. Ernst von Wildenbruch (* 1845), részben a Hohenzollern család történetét dolgozta fel drámáiban; elbeszéléseket és egyéb költői műveket is írt. 6. Ferdinand Raimund († 1836) a népelet ismerője, meseszerű darabjaiban nagy hatást ért el (der Verschwender, Alpenkönig und Menschenfeind). 7. Ed. Bauernfeld († 1890), a vígjáték terén sok évig sikerrel működött. (Bürgerlich und romantisch, Kunz von der Rosen, die Bekenntnisse). 8. Épen úgy Roderich Benedix († 1873), Doctor Wespe, das bemooste Haupt stb. 9. Ludwig Anzengruber († 1889) a paraszt- és népelet hivatott költője (der Gewissenswurm, der Meineidbauer, die Kreuzelschreiber, der Fleck auf der Ehr, das vierte Gebot). 10. Ludwig Fulda, ügyes fordító, der Talisman című mesés tárgyú dráma írója. A legújabb irányok képviselői. 11. Hermann Sudermann, a ki egyrészt a regényben említésre méltó munkásságot fejtett ki (Frau Sorge, der Katzensteg), a drámában a realizmus képviselője, (die Ehre, Heimat, das Glück im Winkel; meseszerűtárgy: die drei Reiherfedern). 12. Gerhart Hauptmann, a naturalismus előharcosa a drámában: Vor Sonnenaufgang, einsame Menschen; der Biberpelz; die Weber (sziléziai dialektusban), Florian Geyer (történelmi tárgy); Fuhrmann Henschel. Hanneles Himmelfahrt (álomkép), die versunkene Glocke (mesevilágból merített tárgy).

38. §. A nyelvtudomány fejlődése.

Nem fejezhetjük be e kis művecskét a nélkül, hogy néhány szóval ne emlékezzünk meg a nyelv-

tudomány fejlődéséről, melyet a költészet fejlesztett, ép úgy mint a nyelvtudomány élesztő hatással volt a költészetre és az irodalomra egyáltalában.

Miután már Bodmer elkezdte a középkori költemények újból való kiadását, különösen a romantikusok buzgóságának köszönhető a középkori irodalom felújítása. 1810-ben Heinrich von der Hagen kiadta a Nibelungenliedet és ez időtől fogva az érdeklődés mindjobban a nemzeti nagy múlt felé fordult. Arnim és Brentano népdalgyűjtésénél még nagyobb eredménnyel járt a két Grimm testvér munkássága, a kik összegyűjtötték a népmeséket és mondákat. (Kinder und Hausmärchen és Deutsche Sagen. Jakob Grimm († 1863) történeti alapon megírta főmunkáját: „Deutsche Grammatik“, kiadta a német jogi régiségeket (deutsche Rechtsalterthümer) és megírta a német nyelv történetét. Wilhelm Grimm († 1859) írta „die deutsche Heldensage, über deutsche Runen és együttesen testvérével kiadta: „Deutsches Wörterbuch“ szótárukat, mely a német nyelv összes szókincsét tartalmazza. Egyéb nevezetes tudósok még: Georg Beneke († 1844), a történeti nyelvtudomány egyik alapvetője. Karl Lachmann († 1851) a philologiai kritikát alkalmazta a német irodalom mesterműveire, a Nibelungenlied-re és egyebekre. Karl Bartsch († 1888), a középkori német és francia irodalom jeles ismerője. Karl Müllenhoff († 1884), a ki a német mythológia terén nagy érdemeket szerzett magának. Franz Pfeifer († 1868), a Nibelungenlied költőjének buzgó kutatója: Wilhelm Scherer, Wilhelm Wackernagel, A. Koberstein, K. Goedeke, A. F. C. Vilmar, H. Kurz a német irodalom legbuzgóbb munkásai. A nyelvészet terén Jakob Grimm-en kívül említendőek: Friedrich Dietz (1876), a ki Grimm összehasonlító módszerét a román nyelvekre alkalmazta, Franz Bopp († 1867) az összehasonlító nyelvészet nagynevű megalapítója; az ő kezdeményezése folytán mindenhol az összehasonlítás módszere szerint járnak el a tudósok és a tudomány e módszernek már most is számtalan meglepő eredményt köszönhet s bizonyára még sok homályos kérdés e módszer által fog megoldást találni.

Névlajstrom.

- Abraham a S. Clara 35
Aist D. von 20
Alexanderlied 10
Alexis W. 71
Alxinger J. 44
Amadis von Gallien 30
Annodal 9
Anzengruber L. 72
Arndt M. 64
Arnim A. v. 63
Aue H. von 15
Auerbach B. 71
Ava 9
Ayrer J. 29.
- Barkhausen H. 23**
Bartsch K. 73
Bauernfeld E. 72
Baumbach R. 70
Benedix R. 72
Beneke G. 73
Berthold v. Regensburg 22
Besser J. von 34
Blumauer A. 44
Bodenstedt Fr. 69
Bodmer J. J. 37. 42
Boie Chr. 44
Bonar U. 22
Bopp F. 73
Börne L. 67
Brant S. 25
Brentano Cl. 63
Brockes H. 34
- Buch von den 7 weisen
  Meistern 26
Bürger A. 45
- Canitz L. 34
Chamisso A. von 64
Claudius M. 45
Collin H. és M. 61
Cramer A. 38
- Dahn F. 71**
David v. Augsburg 22
Denis M. 42
Dietmar v. Aist 20
Dietz Fr. 73
Droste-Hülshoff 67
- Ebers G. 71
Ecbasis 7
Eckhard mester 26
Eichendorff J. von 64
Ekkehard 7
Ernő herczeg 7
Eschenbach W. von 14
Eulenspiegel T. 26
- Fastnachtsspiele 25
Faust 30
Finkenritter 30
Fischart J. 29
Fleck K. 18
Fleming T. 32
Folz H. 25

- Frauenlob H. 24
 Freidank 21
 Freiligrath F. 68
 Freytag G. 71
 Fulda L. 72

Gärtner Chr. 37
 Geibel Em. 69
 Geiler von Kaisersberg 26
 Gellert F. 38
 Genossenschaft deutsche 31
 Gerhardt P. 32
 Gerstäcker F. 71.
 Gerstenberg W. 42
 Gessner S. 42
 Gesta Romanorum 26
 Giesecke D. 38
 Gleim L. 39
 Glichesaere H. der 10
 Gvedeke K. 73
 Goethe J. W. 51
 Gottfried von Strassburg 17
 Gottsched J. 36
 Grazie M. delle 70
 Grillparzer F. 64. 71
 Grimm J. 73
 Grimm V. 73
 Grimmelshausen Chr. v. 35
 Groth Kl. 71
 Grün A. 68. 69
 Gryphius A. 33
 Gutzkow K. 68
 Günther Chr. 34

Hagedorn Fr. von 38
 Halb-Suter H. 23
 Haller Alb. von 38
 Halm Fr. 73
 Hamerling R. 70
 Hans Sachs 28
 Hauff V. 66
 Hauptmann G. 72
 Hausen Fr. von 20
 Hebel J. P. 48
 Hebbel Fr. 72

 Heine H. 67
 Heinrich v. Meissen 24
 Heinrich v. Moruugen 20
 Heinrich v. Veldeke 15. 20
 Heinse V. 44
 Heldenbuch 23
 Heliand 6
 Herder J. G. 48
 Hermes J. 44
 Herwegh G. 68
 Heyse P. 71
 Hildebrand-dal 5
 Hippel Th. 60
 Hoffmann von Hoffmans-
   waldau 33
 Hoffmann E. T. A. 64
 Hoffmann von Fallers-
   leben 18
 Holtzmann A. 11
 Houwald E. von 64
 Hölderlin Fr. 60
 Hölty L. 45
 Hrotsvit 7
 Hutten U. von 27

 Iffland A. W. 61
 Immermann L. 63

 Jean Paul (Richter) 60
 Jordan W. 70
 Jude, der ewige 31

Kaiserchronik 9
 Kaisersberg, Geiler von 26
 Karsch A. 40
 Keller G. 71
 Kerner J. 66
 Kinkel G. 70
 Kleist E. von 39
 Kleist H. von 63
 Klinger M. 50
 Klopstock F. G. 40
 Kobell F. von 71
 Konrad barát 9
 Konrad Fleck 18

- Konrad von Würzburg 18
 Kopisch A. 69
 Kortüm C. 44
 Kotzebue A. von 61
 Körner T. 65
 Kretschmann F. 42
 Krist 6
 Kudrun 13
 Kurz H. 73
 Kürenberg, der von 20

Lachmann K. 11. 73
 Lajosdal 7
 Lalenbuch 30
 Lamprecht barát 10
 Laube H. 68
 Leisewitz A. 45
 Lenau N. 68. 69
 Lessing G. E. 46
 Lenz J. 50
 Lichtenstein U. von 21
 Lingg H. 70
 Liscow L. 38
 Logau. Er. von 32
 Lohenstein, D. K. von 33. 35
 Ludwig O. 72
 Ludwigslied 7
 Luther M. 27

Matthisson Fr. 45
 Meissen H. von 24
 Mendelssohn M. 48
 Merck J. 50
 Meyer F. 71
 Miksa császár 29
 Miller M. 35
 Morungen H. von 20
 Moscherosch M. 35
 Mosen J. 69
 Moser D. 42
 de la Motte-Fouqué 64
 Mörrike E. 66
 Murner T. 28
 Musäus J. 44
 Muspilli 6

 Müllenhoff K. 73
 Müller Fr. 50
 Müller W. 60
 Müllner Ad. 63

 Neidhart 20
 Nibelungének 10
 Nicolai Chr. 48
 Nivardus 7
 Notker Labeo 7
 Novalis Fr. 62

Osterspiele 25
 Otfried 7
 Opitz M. 31

Palmenorden, der 31
 Passionsspiele, 25
 Pauli J. 36
 Pegnitzschäfer 31
 Pfeiffer Fr. 11 73
 Platen-Hallermünde 65
 Pyrker L. 69

Rabe W. 71
 Rabener W. 38
 Raimund F. 72
 Ramler K. 3
 Regenbogen B. 24
 Regensburg, Berthold v. 22
 Reinhart Fuchs 10
 Reinke de Vos 24
 Reinmar der Alte 20
 Reggow, Eike von 22
 Reuter Fr. 71
 Richter Fr. (Jean Paul) 60
 Riehl H. 71
 Robinson regények 35
 Roen, K. von der 23
 Roland-dal 9
 Rollenhagen G. 30
 Roquette P. 69, 70
 Rosegger K. 71
 Rosenplut H. 25
 Rother király 10

- Ruodlieb 7
 Rückert Fr. 65

 Sachs H. 28
 Sachsenspiegel 22
 Salis-Sewis G. 45
 Salamon u. Morolt 18
 Sándordal, 10
 Sängerkrieg 21
 Schack A. F. 69
 Schefer L. 69
 Scheffel, V. von 70
 Scheffer J. 32
 Schenkendorf, M. von 65
 Scherer W. 73
 Schiller Fr. 56
 Schlegel Ad. és E. 38.
 Schlegel A. W. és Fr. 62.
 Schubert Chr. 50
 Schulze E. 63
 Schuppius B. 35
 Schwab G. 66
 Schwabenspiegel 22.
 Sealsfield Ch. 70.
 Seume G. 60
 Simrock K. 69
 Spee Fr. 32
 Spervogel 20
 Spiel v. d. 10. Jungfrauen 25
 Spielbagen Fr. 71
 Stieler K. 71
 Stolberg Chr. és L. 45
 Storm T. 71
 Strassburg, Gottfried
     von 17
 Stricker, der, 18, 22
 Sudermann H. 72
 Suso H. 25

 Tauler J. 26
 Teuerdank 29
 Thümmel M. von 44
 Tieck L. 62

 Tiedge A. 62
 Till Eulenspiegel 26
 Trimberg, H. von 21

 Uhland L. 66
 Ulfilas 4
 Uz P. 39

 Veldeke H. von. 15, 20
 Vilmar C. 73
 Vogelweide W. von der 20
 Voss H. 43

 Wackernagel W. 73
 Wallis B. 30
 Walther v. d. Vogel-
     weide 20
 Weber V. 23
 Weber W. 70
 Weihnachtsspiele 25
 Weise Chr. 34
 Weisse F. 38
 Weisthümer 22
 Werner L. 63
 Wernher 9
 Wernher der Gartenaere
 Wernicke Chr. 34.
 Wessobrunni ima 6
 Wickram G. 30
 Wieland M. 42
 Wildenbruch E. 72
 Winckelmann J. 48
 Winsbeke, 21
 Wolf J. 70
 Wolfram v. Eschenbach 16
 Würzburg, Konrad von 18

 Zachariae W, 38
 Zarneke Fr. 11
 Zedlitz J. von 64
 Zesen Ph. von 64
 Zirklaere, Th. von 21
 Zsidó, a bolygó, 31.

Tartalom.

	Lap.
1. §. Bevezetés	3
2. §. Az irodalomtörténet beosztása	4

I. Az ófélnémet idő. (—1100).

3. §. a) A pogány idők	4
4. §. b) A kereszténység megerősödése. (800— 1100.)	5

II. A középfelnémet idő (1100—1500).

5. §. a) A lovagok költészete (1100—1300.)	8
6. §. Az első virágzás előkészítése	9
7. §. Az első virágzás	10
8. §. Az udvari epika	14
9. §. A kisebb mesterek	18
11. §. Az udvari (lovagi) lyra	18
12. §. Az oktató költészet	21
13. §. A XIII. század prózája	22
14. §. b) A mesteremberek költészete (1300— 1500)	22
15. §. Az egyes költészeti fajok és a próza	23
A próza	26

III. Az újfelnémet idő.

16. §. a) A reformáció ideje (1500—1624).	26
17. §. Luther Márton	27
18. §. Hans Sachs	28

	Lap.
19. §. Johannes Fischart	29
20. §. Kisebb művek	30
21. §. b) Az utánzás korszaka és az első sziléziai iskola. (1624—1748).	30
22. §. Második sziléziai iskola	32
23. §. A sziléziai költők ellenfelei	33
24. §. A regény és a satira	34
25. §. A lipcseiek és a svájcziai küzdelmei	36
26. §. A lipcsei költők. — Hagedorn, Haller, Liscow	37
27. §. A porosz költők	39
28. §. Klopstock, Wieland és követőik	40
c) A második virágzás (1748—1832)	40
29. §. A gottingai költők. (Hainbund)	44
30. §. Lessing és Herder	46
31. §. Sturm und Drang	49
32. §. Goethe és Schiller	51
33. §. A classicusok kortársai	59
34. §. A romantikus iskola; rokon törekvésű költők. Ellenfeleik	61
35. §. A sváb költők	66
36. §. Az ifjú Németország	67
37. §. A XIX. század második fele	68
38. §. A nyelvtudomány fejlődése	72

Eddig megjelentek :

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Arithmetikai és algebrai példatár. Irta D. Lévy E.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
4. Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal Mózes.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
6. Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos
9. Római jog. II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.
12. Magyar stílusztika. Irta Gaal Mózes.
13. Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.
14. A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévy Ede.
15. Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.
16. Magyarok oknyomozó története. Irta Cseh Lajos.
17. Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling Sándor.
- 13-20. Egyetemes irodalomtörténet. Irta Hamvas József.
21. Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. Magyar poétika. Irta Gaal Mózes.
23. Planimétria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede.
24. A római nemz. irod. tört. Irta Márton Jenő.
25. Német nyelvtan. Irta Albrecht János
26. Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
- 27-30. Árúisme-lexikon. Irta Dr. Koós Gábor.
- 31-34. Magyar magánjog. Irta Dr. Katona Mór.
35. Számtan. Irta Dr. Lévy Ede.
36. Logarithmustáblák. Összeállította Polikeit Károly.
- 37-38. Magyarország őskora. Irta Darnay Kálmán.
- 39-40. Magyar büntetőjog. Irta Dr. Atzél Béla.
- 41-42. Bünvádi perrendtartás. Irta Dr. Atzél Béla.
43. Kis növénygyűjtő. Összeállította Cserey Adolf.
44. Algebra. Irta Dr. Lévy Ede.
45. A magyar helyesírás törvényei. Irta Gaal Mózes.
46. Ábrázolástan. I. füzet. Irta Dr. Kolbai Arnold.
47. Ábrázolástan. II. füzet. Rajzok az ábrázolástanhoz.
- 48-49. Növényhatározó. Irta Cserey Adolf.
50. Stereometria. Irta Dr. Lévy Ede.
51. Világtörténelem. I. rész. Irta Cseh Lajos.
- 52-53. Stilisme. Irta Boros Rudolf.
54. Levelező gyorsírás. Irta Bódogh János.
55. Magyar közigazgatási jog. Irta Dr. Falcsik Dezső.
56. Alkotmányi politika. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
- 57.-57a. Magyar pénzügyi jog vázlatja. Irta Dr. Bartha Béla.
58. Általános földrajz. Irta Hegedűs István.
59. Ethika. Irta Dr. Somló Bódog.
60. Ásványhatározó. Irta Cserey Adolf.
61. Zeneműszótár. Irta Goll János.
62. A görög irod. tört. Irta Márton Jenő.
- 63-61. A zománcz. Irta Mihalik József.
65. Vita-gyorsírás. Irta Bódogh János.
66. A magyar váltójog. Irta Dr. Berényi Pál.
67. Világtörténelem. II. rész. Irta Cseh Lajos
- 68-69. A rajzolás vezérfonalja. Irta Boros Rudolf.
- 70-72. Mythologia. Irta Dr. Losonczy Lajos.
73. Általános zenetan. Irta Goll János.
74. Államszámviteltan. Irta Dr. Berényi Pál.
75. Jogbűlcselet. Irta Dr. Somló Bódog.
76. Rovargyűjtő. Irta Dr. Cserey Adolf.
77. Szervetlen kémia. Irta Dr. Schwicker Alfiéd.
78. Mechanika. Irta Dr. Lévy Ede
79. Szociológia. Irta Dr. Somló Bódog.
80. Logika. Irta Dr. Schmidt Márton.
81. Akusztika. Optika. Hőtan. Irta Dr. Lévy Ede.
82. Árdüzleti szokások. Irta Matavovszky Béla.
83. A németirodalom rövid vázlatja. Irta Albrecht János.
84. Kereskedelmi jog. Irta Dr. Berényi Pál.

